

Tijdschrift voor **Openbare Financiën**

Editie jaargang 45, 2013, nr. 3

ISSN 1875-8401

Inhoudsopgave

1. Van de redactie
L. Hoffman 110
2. Inkomensherverdeling door sociale lasten en belastingen: een internationale vergelijking
C.L.J. Caminada, K.P. Goudswaard, C. Wang 111
3. Arbeidsproductiviteit publieke sector in historisch perspectief: de aard van technische ontwikkelingen
J.L.T. Blank 135
4. De kosten van een staatshoofd in West-Europa
H. Matthijs 143
5. Betalingsgedrag van gemeentelijke budgethouders. Zo snel mogelijk of niet eerder dan het moet?
W.M.H. Grooten, R.M. van der Burgh 155

Colofon

Het Tijdschrift voor Openbare Financiën streeft ernaar het inzicht in de financiële, bestuurlijke en sociaal-economische aspecten van het overheidsbeleid te vergroten en de belangstelling daarvoor te stimuleren. Het TvOF verschijnt een aantal maal per jaar en wordt uitgegeven door de Wim Drees Stichting voor Openbare Financiën. De stichting is een non-profit instelling die grotendeels afhankelijk is van donaties en sponsorbijdragen. Het bestuur hoopt dan ook dat zoveel mogelijk belangstellenden willen toetreden tot de kring van donateurs of van vrienden van de stichting. Van donateurs en vrienden wordt een jaarlijkse bijdrage verwacht van respectievelijk € 40,- en € 80,-.

Onderwerpen

De doelstelling van het TvOF is ruim: het gaat om de (financieel-) economische aspecten van het overheidsbeleid; de wijze waarop dat gebeurt ligt niet op voorhand vast. De doelgroep is die van *geïnteresseerden* in dit vakgebied, kennelijk bedoeld als de groep van wetenschappers, beleidsambtenaren en overige geïnteresseerden. Zonder uitpuittend te willen zijn mag het in het TvOF gaan over de uitgaven, ontvangsten, saldi, schulden en bezittingen van de overheid, over elke vorm van beleid die financieel-economische consequenties heeft, over de organisatie en de besturing van de overheid, en over alle vormen van overheid (Rijk, lagere overheden, ZBO's en dergelijke, EU en andere supranationale organisaties).

Redactieadres

redactieTvOF@wimdreesstichting.nl
Wim Drees Stichting voor Openbare
Financiën
Postbus95328
2509 CH 's Gravenhage
Telefoonnummer 070 – 3427359
/ faxnummer 3427925

Redactie

drs. P.J.C.M. van den Berg, Peter
prof. dr. F.A.G. den Butter, Frank
prof. dr. C.L.J. Caminada, Koen
dr. J.H.M. Donders, Jan
prof. dr. K.P. Goudswaard, Kees
prof. dr. H. de Groot, Hans
prof. dr. C.A. de Kam, Flip
prof. dr. P.W.C. Koning, Pierre
prof. dr. J.G. A. van Mierlo, Hans
prof. dr. C.W.A.M. van Paridon, Kees
drs. A.P. Ros, Arie
dr. M. Roscam Abbing, Mark
dr. D.J. van Vuuren, Daniel

Eindredactie

drs. L. Hoffman, Leen

Abonnement

Gratis. De bevordering van kennis op het terrein van de openbare financiën vindt zijn weerslag in de laagdrempelige toegang tot artikelen via de www.tvof.nl

Uitgever

Wim Drees Stichting voor Openbare
Financiën
Postbus 95328
2509 CH 's Gravenhage
Website: www.wimdreesstichting.nl

ISSN 1875-8401

Van de redactie

Nu Nederland in een recessie verkeert, zijn koopkrachtplaatjes en de gevolgen van het kabinetsbeleid voor de inkomensverdeling voor velen een punt van zorg. Maar hoe zit het feitelijk met de inkomensverdeling in het verleden? In een uitvoerige analyse tonen Caminada, Goudswaard en Wang in het eerste artikel van deze aflevering van *TvOF* aan dat in de meeste OESO-landen vanaf de jaren tachtig tot 2005 de primaire inkomensongelijkheid fors is toegenomen, maar door belasting- en uitkeringsstelsels met tweederde is afgevlakt. Tussen de landen bestaan echter forse verschillen.

De arbeidsproductiviteit is in de publieke sector lager dan in de marktsector. Binnen de publieke sector bestaan echter forse verschillen. Om daarin meer inzicht te krijgen introduceert Blank in het tweede artikel het begrip technische ontwikkeling van de arbeid. Hierin wordt het standaardbegrip arbeidsproductiviteit gecorrigeerd voor de invloed van ontwikkelingen in productie, prijzen en omgevingsfactoren. Hieruit blijkt onder meer dat de door technologie gedreven sectoren, zoals de netwerksectoren en de ziekenhuissector, een hogere groei laten zien dan de sterk arbeidsintensieve sectoren.

Wat is duurder: een koninkrijk of een republiek? Matthijs analyseert in zijn artikel de kosten van de staatshoofden in negen West-Europese landen. Hoewel de landen moeilijk te vergelijken zijn, o.a. vanwege verschillen in transparantie, volgt uit zijn analyse wel een genuanceerd beeld. Een koning (president) is niet zonder meer duurder dan een president (koning).

Dit nummer van *TvOF* wordt afgesloten met een artikel van Grooten en Van der Burgh over het betalingsgedrag van gemeenten. Onderzocht worden de oorzaken van de overschrijding van betalingstermijnen. Overschrijdingen vinden niet alleen plaats door het gedrag van budgethouders, maar ook door politieke beslissingen en crediteuren

Het volgende nummer van *TvOF* verschijnt eind oktober. Daarin wordt uitvoerig aandacht besteed aan het financieel-economische beleid van het kabinet Rutte-II in 2014.

Leen Hoffman

Inkomensherverdeling door sociale uitkeringen en belastingen: een internationale vergelijking

C.L.J. Caminada*
K.P. Goudswaard
C. Wang

Samenvatting

In de meeste OESO-landen is de kloof tussen arm en rijk groter geworden de afgelopen decennia. In dit artikel wordt onderzocht of en in hoeverre de sociale uitkeringen en de directe belastingen hebben bijgedragen aan deze trend. De auteurs maken gebruik van microgegevens van de Luxembourg Income Study over inkomensongelijkheid en de herverdeling van sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing voor 20 landen vanaf het midden van de jaren tachtig tot 2005. Deze gegevens maken het mogelijk om ook een uitsplitsing naar verschillende sociale programma's te maken.

Gemiddeld over de landen wordt een forse stijging van de primaire inkomensongelijkheid waargenomen, maar belasting- en uitkeringsstelsels hebben tweederde van de gemiddelde stijging van de primaire inkomensongelijkheid afgevlakt. Verzorgingsstaten zijn dus meer gaan herverdelen. De publieke ouderdoms- en nabestaandenpensioenen kunnen 60 procent van de toename van de herverdeling verklaren, terwijl de bijstand 20 procent voor haar rekening neemt. Directe belastingen verkleinden de herverdeling met 16 procent.

Trefwoorden: ongelijkheid, herverdeling, sociale uitkeringen, belastingen.

1 Inleiding

In de meeste OESO-landen is de inkomensongelijkheid in de afgelopen twee tot drie decennia gestegen (OECD, 2008 en 2011). Er zijn verschillende verklaringen voor de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid aangedragen door onderzoekers vanuit de sociologie, economie en politieke wetenschappen.¹ Om veranderingen in de inkomensverdeling te analyseren moet onderscheid worden gemaakt tussen de verdeling van primaire inkomens, dat wil zeggen, marktinkomens zoals lonen en winst, en de verdeling van secundaire inkomens, dat wil zeggen, de besteedbare inkomens na afdracht van directe belastingen en sociale premies en ontvangen sociale uitkeringen. Sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing zorgen er voor dat de verdeling van secundaire inkomens aanzienlijk gelijk is dan de verdeling van primaire inkomens.² Het totale herverdelende effect kan worden onderverdeeld in de herverdeling door sociale uitkeringen en door belasting- en premieheffing.³ Over het algemeen is in de meeste landen het herverdelende effect door sociale uitkeringen tweemaal zo groot als de herverdeling die bereikt wordt via belasting- en premieheffing, hoewel bijvoorbeeld in de

¹ O.a. Kuznets (1955), Atkinson (1996), Gustafsson & Johansson (1999), Chevan & Stokes (2000), McCall (2001), en Brandolini & Smeeding (2009).

² Danziger, Haveman & Plotnick (1981), Gottschalk & Smeeding (1997 en 2000), Atkinson & Brandolini (2001), Smeeding (2000 en 2004), Caminada en Goudswaard (2001 en 2010), Brandolini & Smeeding (2007 en 2009).

³ Plotnick (1984), Ferrarini & Nelson (2003), Caminada & Goudswaard (2001), Kristjánsson (2011), Fuest, Niehues & Peichl (2010), Caminada, Goudswaard & Wang (2012), Wang, Caminada en Goudswaard (2012).

Verenigde Staten een relatief groter deel van de herverdeling veroorzaakt wordt door belastingen (OECD, 2008 en 2011; Wang et al., 2012).

Data van de OESO laten zien dat de verdeling van primaire inkomens vanaf het midden van de jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig aanzienlijk schever is geworden. De ongelijkheid van het primaire inkomen is ook gestegen vanaf halverwege de jaren negentig tot het midden van de jaren 2000, maar in een langzamer tempo. In dit artikel gaan we in op de vraag wat de invloed is geweest van sociale uitkeringen en belastingen op de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid. De literatuur over de (terugtrekkende) verzorgingsstaat lijkt te impliceren dat verzorgingsstaten minder herverdelend zijn geworden. Echter, recente studies en gegevens laten zien dat veel verzorgingsstaten juist meer herverdelend zijn geworden in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw (zie ook Kenworthy & Pontusson, 2005). Verzorgingsstaten hebben de stijging van de ongelijkheid van het primaire inkomen niet volledig kunnen afvlakken, maar de meeste hebben dit wel tot op zekere hoogte gedaan. In grote lijnen hebben verzorgingsstaten dus precies gewerkt waarvoor ze ontworpen zijn. Het is marktwerking, en niet zozeer de inkomenspolitiek, die de inkomens schever hebben verdeeld. Hierbij moet worden opgemerkt dat een schevere primaire inkomensongelijkheid automatisch leidt tot meer herverdeling, zelfs zonder beleidsacties, omdat belasting- en uitkeringsstelsels over het algemeen progressief zijn vormgegeven (Immervoll & Richardson, 2011).

In dit artikel laten we de veranderingen in de herverdelende effecten van verschillende sociale programma's en directe belastingen in de tijd zien (cf. Wang et al., 2012). Op programmaniveau onderzoeken we de herverdelende trends van uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid of invaliditeit, de publieke ouderdomspensioen- en nabestaandenuitkeringen, kind- en familietoelagen, werkloosheidsuitkeringen, de bijstand, andere sociale uitkeringen en de loon- en inkomstenbelasting. We gebruiken de gegevens van Luxembourg Income Study (LIS) voor 20 landen voor de periode rond 1985 tot rond 2005. Het herverdelende effect van elk programma wordt bepaald via de zogeheten *sequential budget incidence accounting method*. Onze bijdrage aan de literatuur is dat wij trends van de herverdeling tussen landen op programmaniveau in kaart brengen. Wij gaan niet in op de oorzaken van de veranderingen in de herverdelende effecten van de diverse sociale programma's en belastingen.

Het artikel is als volgt opgebouwd. Het begint met de onderzoeksmethode en data. Daarna presenteren we de resultaten van een landenvergelijking naar inkomensongelijkheid en de mate van herverdeling van inkomen. Daarna ontleden we de totale herverdeling in de herverdelingseffecten van 11 sociale uitkeringen en de directe belastingen van medio jaren tachtig tot ongeveer 2005. Een conclusie besluit het artikel.

2 Methode van onderzoek

2.1 Data Luxembourg Income Study (LIS)

De groeiende belangstelling voor verschillen in inkomensongelijkheid (in de tijd en tussen landen) heeft een grote hoeveelheid studies opgeleverd.⁴ Een belangrijke ontwikkeling was de lancering van LIS, waarbij micro datasets uit verschillende landen werden 'geharmoniseerd'; informatie over LIS kan geraadpleegd worden via

⁴ Zie Gottschalk & Smeeding (1997), Brandolini & Smeeding (2007), OECD (2008 en 2011), Lambert, Nesbakken & Thoresen (2010) en Immervoll & Richardson (2011).

<http://www.lisdatacenter.org/>.⁵ Sindsdien is het goed mogelijk om de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid van landen te analyseren (zie Atkinson, Rainwater & Smeeding, 1995). Micro-data van LIS zijn de best beschikbare gegevens om de inkomensongelijkheid en de herverdeling via sociale uitkeringen en belastingen van land tot land en in de tijd te vergelijken (Nolan & Marx, 2009; Smeeding, 2004).

Er zijn circa 300 variabelen in de LIS-dataset. In deze analyse zijn de variabelen gekozen die verband houden met het inkomen (allerlei inkomstenbronnen), het aantal personen in een huishouden en de equivalentieschalen om de inkomensongelijkheid en herverdeling in kaart te brengen. Wij gebruiken de gegevens van 20 landen waarvoor data beschikbaar zijn voor drie momenten in de tijd (rond 1985, 1995 en 2005).⁶ Daarbij onderscheiden we twee groepen landen, afhankelijk van de kwaliteit van de gegevens. Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar van het hele traject van primair inkomen tot het besteedbaar inkomen: Australië, Canada, Denemarken, Finland, Duitsland, Israël, Nederland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Voor 8 landen zijn de gegevens alleen beschikbaar op basis van inkomen na belastingheffing: België, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Mexico, Polen en Spanje. Hierna zullen we een globaal beeld presenteren van de ontwikkeling van de ongelijkheid en de herverdeling voor alle 20 landen. Daarna voeren we een meer gedetailleerde decompositie-analyse uit van de herverdeling voor de 12 landen waarvoor volledige informatie beschikbaar is in de periode 1985-2005.

2.2 *Het meten van de herverdelende effecten van directe belastingen en de sociale uitkeringen*

Meestal wordt de invloed van sociaal beleid op de inkomensongelijkheid berekend in lijn met het werk van Musgrave, Case & Leonard (1974), de zogenaamde *statutory budget incidence analyse*. Deze standaardanalyse van het herverdelende effect van belastingen en sociale uitkeringen vergelijkt de ongelijkheid van het primaire inkomen met de inkomensongelijkheid na sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing (OECD 2011: 268). Herverdeling door sociale uitkeringen en belastingen is gedefinieerd als de ongelijkheid van het primaire inkomen minus de ongelijkheid van het besteedbaar inkomen (Kakwani, 1986 en Ringen, 1991). Wij volgen deze benadering. Tabel 1 illustreert de relevante inkomensbegrippen en de inkomensherverdeling. We gebruiken de Ginicoëfficiënt als globale maatstaf voor inkomensongelijkheid.⁷ Equivalentieschalen worden toegepast om te corrigeren voor de verschillen in de grootte en de samenstelling van huishoudens (LIS equivalentieschaal). Eveneens volgens LIS-conventie blijven de allerlaagste en allerhoogste inkomens buiten beschouwing (cf. Gottschalk & Smeeding 1997, p. 661).

⁵ Medio 2011 is LIS overgegaan op een nieuwe methode van harmonisatie (template) waarbij het besteedbaar inkomen in twee componenten wordt verdeeld. Het besteedbaar inkomen inclusief 'non-monetary household income' naast het gebruikelijke 'cash income'. Wij gebruiken in dit paper nog de oude template.

⁶ Wang & Caminada (2011b) hebben een database gemaakt voor alle 171 datasets in LIS (alle 36 landen vanaf Wave 0 tot Wave VI), waardoor andere onderzoekers ook vergelijkingen kunnen maken over de mate van inkomensongelijkheid en herverdeling in welvaartsstaten (zie Leiden LIS Budget Incidence Fiscal Redistribution Dataset, via de website van LIS Cross-national data center Luxembourg, <http://www.lisdatacenter.org/resources/other-databases/>).

⁷ Het is algemeen bekend dat de Ginicoëfficiënt nogal gevoelig is voor het middelste deel van de inkomensverdeling in vergelijking met andere globale indicatoren van inkomensongelijkheid. Daarom voeren we ook een gevoeligheidsanalyse uit met andere indicatoren, zie paragraaf 4.3

Tabel 1. Kader inkomensongelijkheid en herverdeling ^a

Inkomensbestanddelen	Inkomensongelijkheid en herverdeling
Bruto lonen + winst uit onderneming + inkomen uit vermogen + verplichte aanvullende pensioenen + private inkomensoverdrachten + overig primair inkomen = primair inkomen	Inkomensongelijkheid vóór sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing
+ Sociale uitkeringen	-/- Herverdeling door sociale uitkeringen
= Bruto inkomen	= Inkomensongelijkheid vóór belasting- en premieheffing
-/- Loonbelasting en sociale premieheffing	-/- Herverdeling door belasting- en premieheffing
-/- Inkomstenbelasting	
= Besteedbaar inkomen	= Inkomensongelijkheid ná sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing

^a Voor 12 landen (Australië, Canada, Denemarken, Finland, Duitsland, Israël, Nederland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten) is volledige informatie beschikbaar over het gehele bruto-netto-traject in LIS. Voor 8 landen (België, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Mexico, Polen en Spanje) worden netto lonen in plaats van bruto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b).

De *statutory budget incidence analyse* is overigens niet zonder problemen (Smolensky, Hoyt & Danziger 1987). Wanneer de ongelijkheid van het primaire inkomen wordt vergeleken met de ongelijkheid van het besteedbaar inkomen, worden veel zaken constant verondersteld, namelijk ongewijzigde huishoudens- en arbeidsmarktstructuren. Zo wordt met eventuele gedragsveranderingen door sociale uitkeringen en belastingheffing geen rekening gehouden (Frick, Büchel & Krause, 2000; Bergh, 2005). Vanzelfsprekend zijn deze gedragsreacties in de werkelijkheid wel belangrijk. Het is waarschijnlijk dat bij het ontbreken van sociale uitkeringen meer mensen (meer uren) zullen gaan werken, waardoor een hoger primair inkomen kan worden verdiend.⁸ *Statutory budget incidence* berekeningen kunnen daarom slechts als een benadering worden gezien van de herverdeling.⁹

Deze studie hanteert een decompositiemethode die het mogelijk maakt om de partiële herverdelende effecten van diverse inkomensoverdrachten te bepalen; zie Wang & Caminada (2011a) voor details. Met deze sequentiële decompositiemethode worden de herverdelende effecten van afzonderlijke programma's achtereenvolgens bepaald. We volgen met deze methode onder anderen Kakwani (1986), Mahler & Jesuit (2006), Immervoll et al. (2005) en Whiteford (2008) en recente OESO-studies op dit terrein.

⁸ Kim (2000) toont aan dat zowel de generositeit als de efficiëntie van sociale uitkeringen het niveau van de primaire inkomensongelijkheid kan beïnvloeden. Er is ook empirisch werk ter zake verricht (Jesuit & Mahler, 2010).

⁹ *Budget incidence* analyses zijn populair. Ze kunnen al tientallen jaren in de literatuur worden gevonden (zie onder andere Musgrave & TunTun, 1948; Gillespie, 1965; Kakwani, 1977a en 1977b; Reynolds & Smolensky, 1977a en 1977b; OESO, 2008 en 2011).

2.3 Welke programma's?

Op programmaniveau onderzoeken we de herverdelende trends van uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid of invaliditeit, de publieke ouderdomspensioen- en nabestaandenuitkeringen, kind- en familietoelagen, werkloosheidsuitkeringen, de bijstand, andere sociale uitkeringen en de loon- en inkomstenbelasting. Een moeilijke keuze betreft het wel of niet meenemen van pensioenen. Sommige studies op dit terrein laten pensioenen buiten beschouwing en richten zich uitsluitend op de leeftijdsgroep van 15-64 jaar. Het vergelijken van het inkomen van mensen die in verschillende fasen van hun leven verkeren is lastig. Zo is bijvoorbeeld een essentiële functie van het ouderdomspensioen om inkomen te spreiden over verschillende fasen van de levenscyclus. Daarbij kan wel onderscheid worden gemaakt tussen een publiek basispensioen, zoals de AOW en private aanvullende pensioenen. Wij menen dat het basispensioen, doorgaans het grootste publieke inkomensoverdrachtenprogramma, niet kan worden genegeerd in een studie naar herverdeling. Publieke pensioenregelingen worden doorgaans gezien als onderdeel van het sociale vangnet met relatief grote effecten op de reductie van armoede onder ouderen. Dat ligt anders bij aanvullende private pensioenen, waarbij een sterke relatie bestaat tussen premie en uitkering. Dit pensioen is dus veel meer te zien als uitgesteld inkomen dan als inkomensoverdracht. De vormgeving van aanvullende particuliere pensioenen is ook niet gericht op inkomensherverdeling, hoewel ook zij een bijdrage leveren aan de herverdeling onder ouderen (Van Vliet et al., 2012). Conform de classificatie in LIS oormerken wij aanvullende bedrijfs- en particuliere pensioenen als primair inkomen. Deze keuze heeft wel invloed op internationale vergelijkingen over de mate van herverdeling door het gehele stelsel. In landen met vooral publieke pensioenen hebben pensioenontvangers weinig primair inkomen. Om die reden kan, in vergelijking met landen die een grote tweede of derde pensioenpijler kennen, de ongelijkheid van het primaire inkomen en de herverdeling mogelijk worden overschat.

Tot slot kan worden opgemerkt dat de LIS-dataset geen informatie bevat over de indirecte belastingen, die over het algemeen minder herverdelend uitwerken dan directe belastingen. Hoewel de belastingmix varieert per land, zijn vooral Europese landen relatief sterk afhankelijk van belastingen over de toegevoegde waarde.

3 Resultaten

3.1 Trends in de verdeling van primair en besteedbaar inkomen in LIS-landen

Deze paragraaf brengt de ongelijkheid van primair en besteedbaar inkomen in beeld voor 20 landen in de periode 1985-2005. In Tabel 2 zijn de landen geclusterd rond 1985, 1995 en 2005, waardoor ook de trends van de ongelijkheid en de herverdeling zichtbaar worden.

Tabel 2 Ontwikkeling van de inkomensongelijkheid en herverdeling in 20 landen, 1985-2005 ^a

	Gini Primair inkomen (a)				Gini Besteedbaar inkomen (b)				Herverdeling (a-b)			
	Rond 1985	Rond 1995	Rond 2005	Mutatie 85-05	Rond 1985	Rond 1995	Rond 2005	Mutatie 85-05	Rond 1985	Rond 1995	Rond 2005	Mutatie 85-05
Australië (85-95-03)	0.420	0.464	0.461	0.041	0.293	0.308	0.312	0.019	0.126	0.156	0.149	0.023
<i>België (85-95-00)</i>	<i>0.414</i>	<i>0.462</i>	<i>0.542</i>	<i>0.128</i>	<i>0.227</i>	<i>0.266</i>	<i>0.279</i>	<i>0.052</i>	<i>0.187</i>	<i>0.195</i>	<i>0.263</i>	<i>0.076</i>
Canada (87-94-04)	0.393	0.424	0.433	0.040	0.288	0.289	0.318	0.030	0.105	0.136	0.114	0.010
Denemarken (87-95-04)	0.398	0.421	0.419	0.021	0.254	0.218	0.228	-0.026	0.144	0.203	0.191	0.047
Finland (87-95-04)	0.332	0.384	0.464	0.132	0.209	0.217	0.252	0.044	0.123	0.168	0.212	0.089
<i>Frankrijk (81-94-05)</i>	<i>0.364</i>	<i>0.487</i>	<i>0.449</i>	<i>0.085</i>	<i>0.288</i>	<i>0.288</i>	<i>0.281</i>	<i>-0.007</i>	<i>0.076</i>	<i>0.199</i>	<i>0.168</i>	<i>0.092</i>
Duitsland (84-94-04)	0.444	0.450	0.489	0.044	0.265	0.270	0.278	0.013	0.179	0.180	0.210	0.031
<i>Ierland (87-95-04)</i>	<i>0.500</i>	<i>0.493</i>	<i>0.490</i>	<i>-0.010</i>	<i>0.328</i>	<i>0.336</i>	<i>0.312</i>	<i>-0.017</i>	<i>0.172</i>	<i>0.157</i>	<i>0.178</i>	<i>0.006</i>
Israël (86-97-05)	0.449	0.474	0.491	0.041	0.308	0.336	0.370	0.062	0.142	0.139	0.121	-0.021
<i>Italië (86-95-04)</i>	<i>0.425</i>	<i>0.454</i>	<i>0.503</i>	<i>0.078</i>	<i>0.306</i>	<i>0.338</i>	<i>0.338</i>	<i>0.032</i>	<i>0.119</i>	<i>0.116</i>	<i>0.165</i>	<i>0.046</i>
<i>Luxemburg (85-94-04)</i>	<i>0.377</i>	<i>0.388</i>	<i>0.452</i>	<i>0.075</i>	<i>0.237</i>	<i>0.235</i>	<i>0.268</i>	<i>0.031</i>	<i>0.140</i>	<i>0.153</i>	<i>0.184</i>	<i>0.044</i>
<i>Mexico (84-96-04)</i>	<i>0.446</i>	<i>0.487</i>	<i>0.476</i>	<i>0.031</i>	<i>0.445</i>	<i>0.477</i>	<i>0.458</i>	<i>0.013</i>	<i>0.001</i>	<i>0.010</i>	<i>0.018</i>	<i>0.017</i>
Nederland (83-94-04)	0.435	0.420	0.459	0.023	0.260	0.257	0.263	0.003	0.176	0.162	0.196	0.020
Noorwegen(86-95-04)	0.352	0.400	0.430	0.078	0.233	0.238	0.256	0.023	0.119	0.162	0.174	0.055
<i>Polen (86-95-04)</i>	<i>0.365</i>	<i>0.527</i>	<i>0.527</i>	<i>0.163</i>	<i>0.271</i>	<i>0.318</i>	<i>0.320</i>	<i>0.050</i>	<i>0.094</i>	<i>0.208</i>	<i>0.207</i>	<i>0.113</i>
<i>Spanje (80-95-04)</i>	<i>0.416</i>	<i>0.501</i>	<i>0.441</i>	<i>0.025</i>	<i>0.318</i>	<i>0.353</i>	<i>0.315</i>	<i>-0.003</i>	<i>0.098</i>	<i>0.148</i>	<i>0.126</i>	<i>0.028</i>
Zweden (87-95-05)	0.428	0.460	0.442	0.013	0.218	0.221	0.237	0.019	0.211	0.239	0.205	-0.006
Zwitserland (82-92-04)	0.381	0.376	0.395	0.015	0.309	0.307	0.268	-0.042	0.071	0.068	0.128	0.056
VK (86-95-04)	0.476	0.503	0.490	0.014	0.303	0.344	0.345	0.041	0.173	0.158	0.145	-0.028
VS (86-94-04)	0.434	0.473	0.482	0.047	0.338	0.365	0.372	0.034	0.096	0.108	0.109	0.013
Gemiddelde 20 landen	0.412	0.452	0.467	0.054	0.285	0.299	0.304	0.019	0.128	0.153	0.163	0.036
Gemiddelde 12 landen	0.412	0.437	0.454	0.043	0.273	0.281	0.292	0.018	0.139	0.157	0.163	0.024
<i>Gemiddelde 8 landen</i>	<i>0.413</i>	<i>0.475</i>	<i>0.485</i>	<i>0.072</i>	<i>0.303</i>	<i>0.327</i>	<i>0.321</i>	<i>0.019</i>	<i>0.111</i>	<i>0.148</i>	<i>0.164</i>	<i>0.053</i>

^a Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b).

Gemiddeld genomen nam de inkomensongelijkheid toe in de periode 1985-2005. Deze stijging was iets groter in het eerste decennium. De vergroting van inkomensverschillen werd gedreven door de toenemende ongelijkheid van het primaire inkomen (OECD, 2011: 268-271), die deels werd afgevlakt door de werking van het stelsel van sociale uitkeringen en belastingen. In het tweede decennium hielden de ongelijkheid van primair en besteedbaar inkomen gelijke tred. Tussen het midden van de jaren tachtig en 2005, vlakten de stelsels van sociale uitkeringen en belastingen ongeveer twee derde van de stijging van de ongelijkheid van het primaire inkomen af. De opwaartse trend in de inkomensongelijkheid van primair inkomen zette door na het midden van de jaren negentig, zij het in een lager tempo. Ook de herverdeling is gemiddeld genomen toegenomen voor de onderzochte landen. In de periode 1985-2005 steeg de ongelijkheid van primair inkomen met 0.054, terwijl de herverdeling toenam met 0.036. Belastingen en sociale uitkeringen reduceren de ongelijkheid rond 2005 met ongeveer 35 procent, wat meer is dan in het midden van de jaren tachtig (31 procent).

Er zijn flinke verschillen tussen landen. De verzorgingsstaten van België, Finland, Duitsland, Polen en Zweden bereiken de grootste vermindering van de ongelijkheid (de Gini daalt met 20 punten of meer rond 2005), terwijl de kleinste herverdeling werd waargenomen voor Mexico, de Verenigde Staten en Canada (minder dan 12 punten).¹⁰

Over de gehele periode werd de ongelijkheid van het besteedbaar inkomen aanzienlijk groter in België, Finland, Israël en Polen, terwijl de ongelijkheid daalde in Denemarken, Frankrijk, Ierland, Spanje en Zwitserland. In de periode 1985-1995 werd de hogere ongelijkheid vooral 'veroorzaakt' door de ongelijkheid van het primair inkomen, hoewel de primaire inkomensongelijkheid daalde in Ierland, Nederland en Zwitserland. In deze periode bood de herverdeling via verzorgingsstaten meer dan volledige compensatie voor toenemende inkomensverschillen in de primaire sfeer (Canada, Denemarken, Frankrijk en Duitsland) of gedeeltelijke compensatie (de andere landen).

De verschillen tussen landen zijn groter sinds het midden van de jaren negentig. De primaire inkomensongelijkheid is sterk toegenomen in België, Finland en Polen, en in mindere mate in Duitsland, Israël, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Zwitserland, terwijl er weinig veranderde in Australië, Canada, Denemarken, Ierland en de Verenigde Staten. De primaire inkomensongelijkheid daalde tussen 1995 en 2005 in Frankrijk, Mexico, Spanje, Zweden en het Verenigd Koninkrijk. De ongelijkheid van het besteedbaar inkomen nam toe in alle landen, behalve in Frankrijk, Ierland, Mexico, Spanje en Zwitserland. Een groot deel van de stijging van de inkomensongelijkheid werd gecompenseerd door herverdeling via belastingen en sociale uitkeringen. Israël is een uitzondering: alhier steeg de primaire inkomensongelijkheid, maar daalde de herverdeling sinds 1995, hetgeen leidde tot een relatief sterke stijging van de ongelijkheid van het besteedbaar inkomen in Israël.

In tegenstelling tot de resultaten in Immervoll en Richardson (2011), vinden wij *niet* dat de herverdeling door verzorgingsstaten minder is geworden sinds het midden van de jaren

¹⁰ België (2000) lijkt een uitbijter; we nemen veel nullen waar in de dataset voor de variabele netto loon

negentig, dat wil zeggen, wanneer we de totale bevolking in aanmerking nemen (in plaats van alleen de bevolking onder de 65 jaar).

3.2 Herverdeling door sociale uitkeringen en belastingen in de tijd

Tabel 3 illustreert dat de verandering van de totale herverdeling vooral is veroorzaakt door sociale uitkeringen. Vanaf het midden van de jaren tachtig tot 2005 steeg de gemiddelde totale herverdeling met 0,036 punt in de 20 landen, waarvan 0,032 punt valt toe te rekenen aan het grotere herverdelende effect van sociale uitkeringen (= 88%).

Tabel 3. Herverdeling in 20 landen, 1985-2005 ^a

	Herverdeling				Partiële effecten: mutatie 1985-2005	
	Rond 1985	Rond 1995	Rond 2005	Mutatie 85-05	Via sociale uitkeringen	Via belasting- en premieheffing
Australië (85-95-03)	0.126	0.156	0.149	0.023	0.030	-0.007
<i>België (85-95-00)</i>	<i>0.187</i>	<i>0.195</i>	<i>0.263</i>	<i>0.076</i>	<i>0.014</i>	<i>0.063</i>
Canada (87-94-04)	0.105	0.136	0.114	0.010	0.007	0.003
Denemarken (87-95-04)	0.144	0.203	0.191	0.047	0.033	0.014
Finland (87-95-04)	0.123	0.168	0.212	0.089	0.098	-0.009
<i>Frankrijk (81-94-05)</i>	<i>0.076</i>	<i>0.199</i>	<i>0.168</i>	<i>0.092</i>	<i>0.075</i>	<i>0.017</i>
Duitsland (84-94-04)	0.179	0.180	0.210	0.031	0.023	0.008
<i>Ierland (87-95-04)</i>	<i>0.172</i>	<i>0.157</i>	<i>0.178</i>	<i>0.006</i>	<i>0.005</i>	<i>0.002</i>
Israël (86-97-05)	0.142	0.139	0.121	-0.021	0.000	-0.021
<i>Italië (86-95-04)</i>	<i>0.119</i>	<i>0.116</i>	<i>0.165</i>	<i>0.046</i>	<i>0.046</i>	<i>0.000</i>
<i>Luxemburg (85-94-04)</i>	<i>0.140</i>	<i>0.153</i>	<i>0.184</i>	<i>0.044</i>	<i>0.007</i>	<i>0.037</i>
<i>Mexico (84-96-04)</i>	<i>0.001</i>	<i>0.010</i>	<i>0.018</i>	<i>0.017</i>	<i>0.017</i>	<i>0.000</i>
Nederland (83-94-04)	0.176	0.162	0.196	0.020	0.020	0.000
Noorwegen(86-95-04)	0.119	0.162	0.174	0.055	0.051	0.004
<i>Polen (86-95-04)</i>	<i>0.094</i>	<i>0.208</i>	<i>0.207</i>	<i>0.113</i>	<i>0.108</i>	<i>0.005</i>
<i>Spanje (80-95-04)</i>	<i>0.098</i>	<i>0.148</i>	<i>0.126</i>	<i>0.028</i>	<i>0.026</i>	<i>0.001</i>
Zweden (87-95-05)	0.211	0.239	0.205	-0.006	-0.003	-0.002
Zwitserland (82-92-04)	0.071	0.068	0.128	0.056	0.077	-0.021
VK (86-95-04)	0.173	0.158	0.145	-0.028	-0.012	-0.015
VS (86-94-04)	0.096	0.108	0.109	0.013	0.013	0.000
Gemiddelde 20 landen	0.128	0.153	0.163	0.036	0.032	0.004
Gemiddelde 12 landen	0.139	0.157	0.163	0.024	0.028	-0.004
<i>Gemiddelde 8 landen</i>	<i>0.111</i>	<i>0.148</i>	<i>0.164</i>	<i>0.053</i>	<i>0.037</i>	<i>0.016</i>

^a Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b).

Vanaf het midden van de jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig steeg de totale herverdeling in alle landen, behalve in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De herverdeling via sociale uitkeringen steeg ook in alle landen behalve in Italië, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De herverdeling via het belastingstelsel daalde in veel landen, maar steeg in Canada, Denemarken, Finland en de Verenigde Staten.

Vanaf het midden van de jaren negentig tot 2005 waren de trends van de herverdeling in de onderzochte landen meer divers, zowel wat betreft de totale herverdeling als de herverdeling via sociale uitkeringen of belastingen. In dit decennium daalde de totale herverdeling in een meerderheid van de beschouwde landen, maar nam daarentegen aanzienlijk toe in België, Finland, Duitsland, Italië, Luxemburg en Nederland, en in mindere mate in Ierland en Noorwegen.

4 Ontleding van de herverdeling via sociale uitkeringen en belastingen 1985-2005

4.1 Relatieve herverdelingseffecten

Deze paragraaf presenteert gedetailleerde informatie over de herverdeling via allerlei sociale programma's van een selectie van 12 landen waarvoor volledige informatie over belastingen en sociale uitkeringen beschikbaar is in LIS. Tabel 4 illustreert de ontleding van de ongelijkheid van primair naar besteedbaar inkomen. De tabel toont de diverse onderdelen van de totale herverdeling die tot stand komt via sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing voor het gemiddelde voor 12 landen in de periode 1985-2005.

Tabel 4. Ontleding van de ongelijkheid van besteedbaar inkomen voor het gemiddelde van 12 landen, 1985-2005 ^a

	Rond 1985	Rond 1995	Rond 2005	Mutatie 85-05
(a) Gini primair inkomen	0.412	0.437	0.454	+0.043
(b) Gini besteedbaar inkomen	0.273	0.281	0.292	+0.018
Herverdeling (a-b)	0.139	0.157	0.163	+0.024
Partiële effecten	Aandeel	Aandeel	Aandeel	Mutatie
Sociale uitkeringen	71%	73%	77%	+7 punten
Uitkeringen wegens ziekte	2%	1%	2%	+1 punten
Uitkeringen wegens beroepsongevallen en -ziekte	5%	0%	1%	-4 punten
Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	5%	6%	8%	+3 punten
Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	34%	31%	38%	+4 punten
Kinder- en familietoelagen	6%	7%	6%	0 punten
Werkloosheidsuitkeringen	6%	8%	5%	0 punten
Zwangerschapverlofuitkeringen en andere verlofregelingen	1%	1%	2%	+1 punten
Uitkeringen voor militairen en veteranen	1%	1%	1%	0 punten
Overige socialezekerheidsuitkeringen	2%	4%	3%	0 punten
Bijstand	9%	8%	8%	-1 punten
Gebonden subsidies ^b	1%	4%	3%	+2 punten
Belasting- en premieheffing	29%	27%	23%	-7 punten
Sociale premies	1%	1%	0%	-1 punten
Inkomstenbelasting	28%	26%	22%	-6 punten
Totale herverdeling	100%	100%	100%	

^a Gemiddelde van 12 landen; Australië, Canada, Denemarken, Finland, Duitsland, Israël, Nederland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

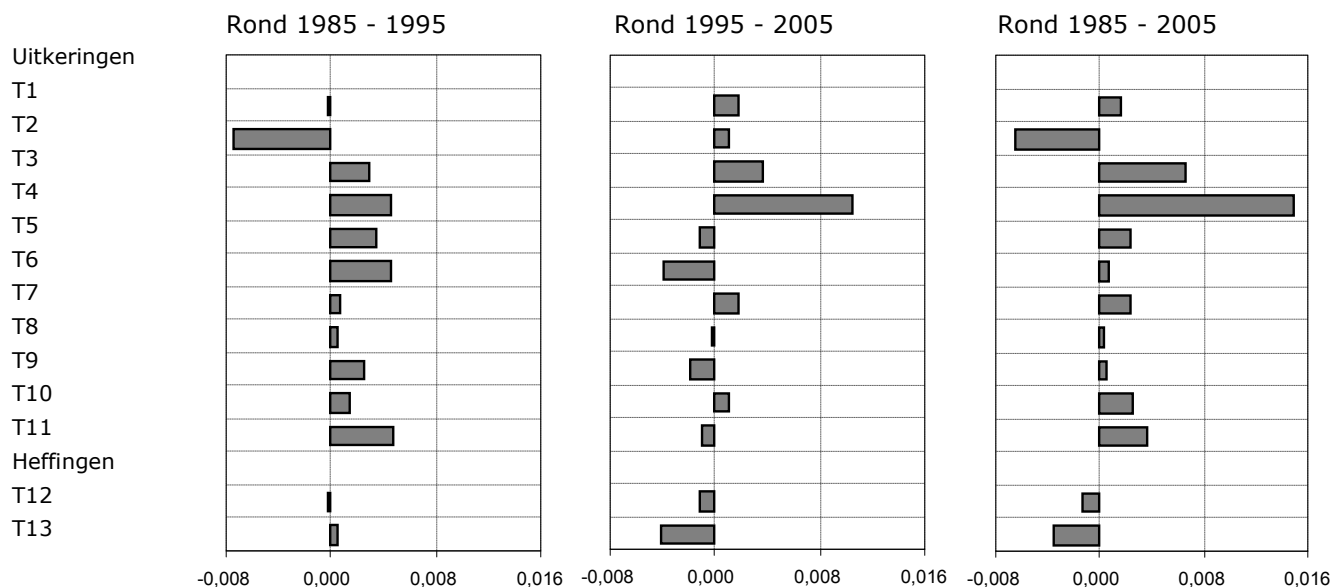
^b Zoals huursubsidies, voedselbonnen.

Bron: eigen berekeningen op basis van LIS.

4.2 Mutatie herverdeling

Figuur 1 toont de mutaties van de herverdeling via de 13 onderscheiden sociale uitkeringen en belastingen voor het gemiddelde van 12 landen voor verschillende periodes.

Figuur 1. Ontwikkeling herverdeling via 13 soorten sociale uitkeringen en belastingen voor 12 landen, 1985-2005 (mutaties Ginicoëfficiënt).

T1	Uitkeringen wegens ziekte	T7	Zwangerschapsverlof en andere familieverlofregelingen
T2	Uitkeringen wegens beroepsongevallen en - ziekte	T8	Uitkeringen voor militairen en veteranen
T3	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	T9	Overige socialezekerheidsuitkeringen
T4	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	T10	Bijstand
T5	Kinderen- en familietoelagen	T11	Gebonden subsidies
T6	Werkloosheidsuitkeringen	T12	Loonbelasting en sociale premieheffing
		T13	Inkomstenbelasting

Bron: eigen berekeningen op basis van LIS.

In het decennium van medio jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig was het dominante patroon 'meer herverdeling'; zie de bijlage voor details. Dit is vooral duidelijk zichtbaar voor het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen, de werkloosheidsuitkeringen, en de kind- en familietoelagen. Minder herverdeling werd gegenereerd via de uitkeringen voor ziekte, arbeidsongevallen en arbeidsongeschiktheid. In dit decennium bedroeg de toename van de totale herverdeling per saldo 0,017 punt voor het 12-landen-gemiddelde.

In de periode 1995-2005 bleef de herverdeling als geheel vrij stabiel. Er valt een daling waar te nemen bij de werkloosheidsuitkeringen en via de belastingen. De herverdeling steeg in deze periode juist vrij sterk via het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen, en in

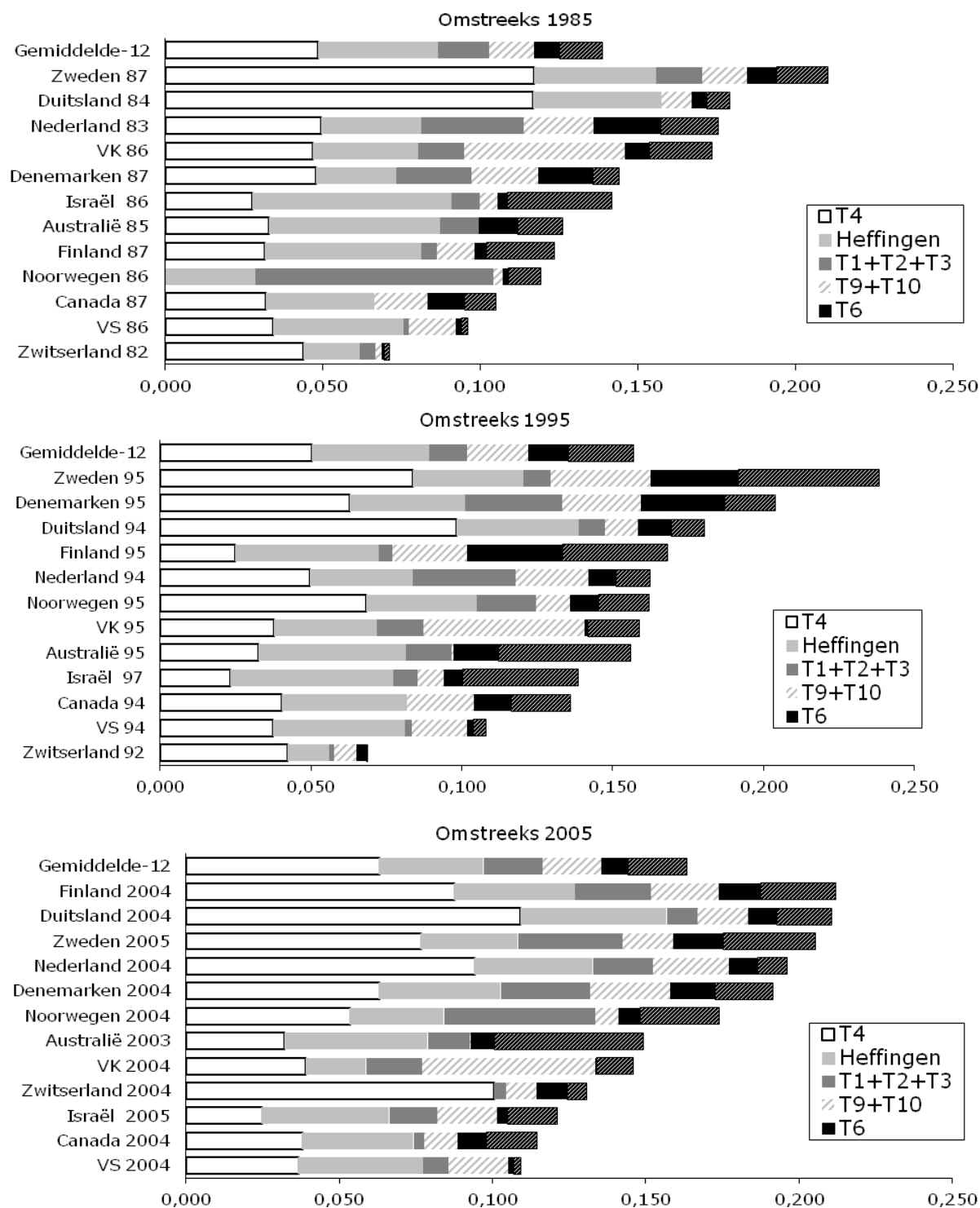
mindere mate via de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. De gemiddelde verandering in de totale herverdeling bedroeg in deze periode slechts 0,006 punt.

De gehele periode 1985-2005 vertoont meer diversiteit in patronen. Een significante toename van de herverdeling kan worden toegeschreven aan het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen en de arbeidsongeschiktheidsregelingen, terwijl minder herverdeling tot stand kwam via de uitkeringen wegens ziekte en via belasting- en premieheffing. Samengenomen bedroeg de cumulatie van de veranderingen in de totale herverdeling gedurende de hele periode 0,024 punten.

De ontwikkelingen verschillen nogal per land. Figuur 2 toont hoe de herverdeling van elke sociale uitkering en belasting is veranderd in de periode 1985-2005 voor elk van de 12 onderscheiden landen. Landen zijn gerangschikt op volgorde van hun totale herverdeling van hoog naar laag. Gemakshalve zijn vijf groepen programma's geclusterd, te weten:

- T4: Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen;
- T1 + T2 + T3: Uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid en invaliditeit;
- T9 + T10: Bijstand en overige socialezekerheidsuitkeringen;
- T6: Werkloosheidsuitkeringen;
- Overige overdrachten (kind- en familietoelagen, zwangerschapsverlofuitkeringen en andere familieverlofregelingen, uitkeringen voor militairen en veteranen), en
- Belastingen (loon- en inkomstenbelasting en sociale premieheffing).

Figuur 2. Ontleding van de herverdeling via sociale uitkeringen en via belasting- en premieheffing in 12 landen, 1985-2005.

Bron: eigen berekeningen op basis van LIS.

Het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen leidt tot de grootste herverdeling in het merendeel van de landen (ongeveer een derde). Vanaf het midden van de jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig was het belangrijkste patroon een stabiele of dalende bijdrage

van pensioenen aan de herverdeling, met uitzondering van Canada, Denemarken, Noorwegen en de Verenigde Staten. In de periode 1995-2005 is dit beeld veranderd: de herverdeling is toegenomen in zeven landen en daalde in Canada, Noorwegen en Zweden. De bijdrage van het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen steeg tijdens dit decennium. Samengenomen is het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen goed voor ongeveer 60 procent van de totale toename van de herverdeling in het 12-landen-gemiddelde in de periode 1985-2005.

De bijstand, de belangrijkste vorm van inkomenssteun voor hen die niet in aanmerking komen voor andere uitkeringen, vertegenwoordigt een relatief hoog aandeel van de totale herverdeling, dat wil zeggen, in verhouding tot andere uitkeringen, omdat de bijstand specifiek is gericht op lage-inkomensgroepen. Hogere niveaus van ongelijkheidsreductie werden halverwege de jaren negentig bereikt (in vergelijking met eerdere jaren) in nagenoeg alle landen. In de periode 1995-2005 daalde de herverdeling door de bijstand alleen in Canada, Finland, Noorwegen en Zweden. De bijstand draagt voor 20 procent bij aan de totale toename van de herverdeling in het 12-landen-gemiddelde in de periode 1985-2005.

De herverdeling van uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid en invaliditeit varieert van land tot land. Over de gehele periode steeg de herverdeling in Canada, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, terwijl die daalde in Nederland en Noorwegen. Andere landen ervaren een toename (afname) vóór het midden van de jaren negentig en daarna een afname (toename) tot het midden van de jaren 2000. Samengenomen dragen de uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid en invaliditeit voor ongeveer 12 procent bij aan de totale toename van de herverdeling in het 12-landen-gemiddelde in de periode 1985-2005.

In de periode 1985-1995 steeg de herverdeling via de werkloosheidsuitkeringen in de meeste landen, met uitzondering van Nederland en het Verenigd Koninkrijk, terwijl de herverdeling licht daalde in de meeste landen in de periode 1995-2005 (met als uitzonderingen Nederland, Zwitserland en de Verenigde Staten). Samengenomen is bijdrage van de werkloosheidsuitkeringen aan de totale toename van de herverdeling bescheiden.

Bij de overige overdrachten was sprake van een sterke toename van de herverdeling in Australië en Zweden in de periode 1985-1995 als gevolg van kind- en familietoelagen, de zwangerschapsverlofuitkeringen en andere familieverlofregelingen, de uitkeringen voor militairen en veteranen en enkele andere sociale uitkeringen in die landen. Deze verzameling inkomensoverdrachten zijn goed voor 22 procent van de totale toename van de herverdeling in het 12-landen-gemiddelde in de periode 1985-2005.

De directe belastingen droegen gemiddeld genomen minder bij aan de herverdeling in de periode 1985-2005. Er zijn echter grote verschillen tussen landen. In Australië, Finland, Israël, Zweden, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk daalde de herverdelende werking via belastingen, terwijl in Canada, Denemarken, Duitsland en Noorwegen juist sprake was van meer herverdeling via belasting- en premieheffing.

4.3 Gevoeligheidsanalyse

Uit de literatuur blijkt dat de diverse globale indicatoren van inkomensongelijkheid gevoelig zijn voor verschillende delen van de inkomensverdeling (Atkinson et al., 1995; Föster, 2000;

Hauser & Becker, 1999; Lambert, 1993). Daarom hebben we de analyse herhaald voor andere indicatoren dan de Ginicoëfficiënt. De gevoeligheidsanalyse is uitgevoerd door ook gebruik te maken van andere veel gebruikte indicatoren, zoals de Atkinsonindex ($\alpha = 1.0$ en $\alpha = 0,5$), Mean Log Deviation en de Theilindex. Indicatoren die nogal gevoelig zijn voor het middelste deel van de inkomensverdeling zijn de Ginicoëfficiënt, de Atkinsonindex ($\alpha = 0,5$) en de Theilindex, terwijl de Atkinsonindex ($\alpha = 1,0$) en Mean Log Deviation relatief meer gevoelig zijn voor de veranderingen in de onderste staart van de inkomensverdeling.

De gevoeligheidsanalyse is uitgevoerd voor vier landen (Duitsland, Nederland, Zweden en de Verenigde Staten) van rond 1985 tot rond 2005; zie Caminada et al. (2012) voor details. Het blijkt dat voor elk land alle indicatoren hetzelfde patroon in de tijd volgen voor zover het de totale herverdeling betreft. De grootste herverdeling wordt steeds gemeten met Mean Log Deviation, de laagste met de Atkinsonindex ($\alpha = 0,5$). Wat betreft de effecten van de verschillende programma's op de herverdeling vinden we een aantal kleinere verschillen, afhankelijk van de indicator die werd toegepast. De hoogste herverdeling kwam in alle gevallen tot stand via het publieke ouderdoms- en nabestaandenpensioen, maar het aandeel van de directe belastingen en de bijstandsuitkeringen in de totale herverdeling schommelt enigszins, afhankelijk van de gebruikte indicatoren. De trends van de ontlede herverdeling blijken overigens nauwelijks gevoelig voor de gekozen ongelijkheidsindicator.

Kortom, in de meeste gevallen wordt het empirische resultaat nauwelijks beïnvloed door de keuze van de gehanteerde inkomensongelijkheidsmaatstaf. Echter, voor zover sociale programma's vooral zijn gericht op een bepaalde groep, bijvoorbeeld de onderste staart van de inkomensverdeling, dan kunnen de resultaten enigszins afhankelijk zijn van de gekozen indicator.

5 Conclusie

Verschuivende stelsels van sociale zekerheid en belastingsystemen leiden tot verschillende uitkomsten voor de veranderingen van de inkomensongelijkheid in verzorgingsstaten. Dit artikel analyseert de herverdeling die het gevolg is van sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing in 20 landen in de periode 1985-2005 op basis van de micro huishoudensinkomensgegevens van Luxembourg Income Studies. We hebben de ongelijkheid van het primaire en besteedbare inkomen in kaart gebracht, met een gedetailleerde uitsplitsing naar de onderdelen van de verzorgingsstaat.

We vinden dat in de verzorgingsstaten in het jaar 2005 de inkomensongelijkheid gemiddeld genomen is verminderd met een derde. Sociale uitkeringen hebben een veel sterker herverdelend effect dan belastingen. Het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen is goed voor de grootste vermindering van de inkomensongelijkheid, hoewel het beeld van land tot land varieert. In mindere mate dragen de bijstand, uitkeringen wegens arbeidsongeschiktheid en de kind- en familietoelagen bij aan kleinere inkomensverschillen.

Voor alle landen is een forse stijging waargenomen van de ongelijkheid van het primaire inkomen gedurende de afgelopen 25 jaar, met uitzondering van Ierland. In de meeste landen nam ook de mate van herverdeling als geheel toe. De stelsels van sociale uitkeringen en belastingen mitigeerden ongeveer twee derde van de stijging van de toename in de primaire inkomensongelijkheid.

Verzorgingsstaten bereiken rond 2005 dus een grotere reductie van de inkomensongelijkheid dan rond 1995 of 1985 het geval was. Binnen het algemene beeld van stijgende herverdeling draagt het publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen voor 60 procent bij aan de toename van herverdeling gedurende de gehele periode 1985-2005. De bijstand is goed voor 20 procent, en de uitkeringen wegens ziekte, arbeidsongeschiktheid en invaliditeit dragen voor ongeveer 12 procent bij aan de totale toename van de herverdeling van het 12-landen-gemiddelde. Andere overdrachten dragen voor 22 procent bij aan de totale toename van de herverdeling. Daarentegen is de herverdeling met 16 procent afgenomen als gevolg van belasting- en premieheffing in de periode 1985-2005.

Deze empirische analyse laat niet zien waarom sociale uitkeringen en/of directe belastingen meer of minder herverdelend zijn geworden. Verwacht mag worden dat wanneer de primaire inkomensongelijkheid stijgt, het stelsel van sociale uitkeringen en belastingen automatisch een meer herverdelend effect sorteren vanwege de progressiviteit die in deze systemen is ingebouwd. Maar ook veranderingen in het beleid en demografische veranderingen kunnen een deel van de veranderingen in de herverdeling verklaren. Toekomstig onderzoek zal licht kunnen werpen op de invloed van specifieke beleidshervormingen en de demografie op veranderingen in de herverdeling door verzorgingsstaten.

Koen Caminada

Kees Goudswaard

Chen Wang

*De auteurs zijn resp. hoogleraar Empirische analyse van fiscale en sociale regelgeving, hoogleraar Toegepaste economie en Sociale zekerheid, en promovenda aan de Universiteit Leiden.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Instituut Gak. Chen Wang wordt gefinancierd door de Chinese Scholarship Council. Wij danken Paul Alkemade, Tony Atkinson, Jonathan Bradshaw, Bea Cantillon, Louis Chauvel, Janet Gornick, Kan Ji, Ive Marx, Teresa Munizi, Kenneth Nelson, Piotr Paradowski, Harry ter Rele, Peter Saunders, David Staton, David Vaus en Kuriko Watanabe voor hun waardevolle opmerkingen en suggesties. Wij danken Janet Gornick van LIS die het mogelijk heeft gemaakt dat wij onze LIS Budget Incidence Fiscal Redistribution Dataset konden samenstellen.

Literatuur

Atkinson, A.B., Rainwater, L. & Smeeding, T.M. (1995). Income Distribution in OECD Countries: Evidence from the Luxembourg Income Study. *OECD Social Policy Studies*, no. 18. Paris: OECD.

Atkinson, A.B. (1996). Seeking to Explain the Distribution of Income. In J. Hills (Ed.), *New Inequalities* (pp. 19-48). Cambridge: Cambridge University Press.

Atkinson, A.B. & Brandolini, A. (2001). Promise and Pitfalls in the Use of Secondary Data-Sets: Income Inequality in OECD Countries as a Case Study. *Journal of Economic Literature*, 39 (3) (September), 771-800.

- Bergh, A. (2005). On the Counterfactual Problem of Welfare State Research: How Can We Measure Redistribution? *European Sociological Review* 21, 345-357.
- Brandolini, A. & Smeeding, T.M. (2007). Inequality: International Evidence. In S.N. Durlauf & L.E. Blume (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics* (pp. 1013-1021). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brandolini, A. & Smeeding, T.M. (2009). Income Inequality in Richer and OECD Countries. In W. Salverda, B. Nolan & T.M. Smeeding (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Inequality* (pp. 71-100). New York: Oxford University Press.
- Caminada, K. & Goudswaard, K.P. (2001). International Trends in Income Inequality and Social Policy. *International Tax and Public Finance*, 8 (4), 395-415.
- Caminada, K. & Goudswaard, K.P. (2010). How Well is Social Expenditure Targeted to the Poor? In P. Saunders & R. Sainsbury (Eds.), *Social Security, Poverty and Social Exclusion in Rich and Poorer Countries* (pp. 97-112). International Studies on Social Security, volume 16. Mortsel: Intersentia.
- Caminada, K., Goudswaard, K.P. & Wang, C. (2012). Disentangling Income Inequality and the Redistributive Effect of Taxes and Transfers in 20 LIS Countries Over Time. *LIS Working Paper Series*, no. 581.
- Chevan, A. & Stokes, R. (2000). Growth in Family Income Inequality, 1970-1990: Industrial Restructuring and Demographic Change. *Demography*, 37, 365-380.
- Danziger, S., Haveman, R. & Plotnick, R. (1981). How Income Transfer Programs Affect Work, Savings and Income Distribution: A Critical Assessment. *Journal of Economic Literature*, 19 (September), 975-1028.
- Ferrarini, T. & Nelson, K. (2003). Taxation of Social Insurance and Redistribution: a Comparative Analysis of Ten Welfare States. *Journal of European Social Policy*, 13 (1), 21-33.
- Föster, M. (2000). Trend and Driving Factors in Income Distribution and Poverty in the OECD Area. *Labour Market and Social Policy Occasional Papers*, no. 42. Paris: OECD.
- Fuest, C., Niehues, J. & Peichl, A. (2010). The Redistributive Effects of Tax Benefit Systems in the Enlarged EU. *Public Finance Review*, 38 (4), 473-500.
- Gillespie, W.I. (1965). Effects of Public Expenditures on the Distribution of Income. In R. Musgrave (Ed.), *Essays in Fiscal Federalism* (pp. 122-186). Washington: The Brookings Institution.
- Gottschalk, P. & Smeeding, T.M. (1997). Cross-National Comparisons of Earnings and Income Inequality. *Journal of Economic Literature*, 35 (2), 633-687.
- Gottschalk, P. & Smeeding, T.M. (2000). Empirical Evidence on Income Inequality in Industrialized Countries. In A.B. Atkinson & F. Bourguignon (Eds.), *Handbook of Income Distribution* (pp. 261-308). Amsterdam: North-Holland.
- Gustafsson, B. & Johansson, M. (1999). In Search of Smoking Guns: What Makes Income Inequality Vary over Time in Different Countries? *American Sociological Review*, 64, 585-605.

- Immervoll, H. & Richardson, L. (2011). Redistribution Policy and Inequality Reduction in OECD Countries: What Has Changed in Two Decades? *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 122. Paris: OECD.
- Immervoll, H., Levy, H., Lietz, Ch., Mantovani, D., Donoghue, C.O., Sutherland, H. & Verbist, G. (2005). Household Incomes and Redistribution in the European Union: Quantifying the Equalising Properties of Taxes and Benefits. *EUROMOD Working Papers* EM9/05.
- Jesuit, D.K. & Mahler, V.A. (2010). Comparing Government Redistribution across Countries: The Problem of Second-Order Effects. *Social Sciences Quarterly*, 91 (5), 1390-1404
- Kakwani, N. (1986). *Analyzing Redistribution Policies: A Study Using Australian Data*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kakwani, N.C. (1977a). Measurement of Tax Progressivity: An International Comparison. *Economic Journal*, 87, 71-80.
- Kakwani, N.C. (1977b). Applications of Lorenz Curves in Economic Analysis. *Econometrica*, 45 (3), 719-727.
- Kenworthy, L. & Pontusson, J. (2005). Rising Inequality and the Politics of Redistribution in Affluent Countries. *Perspectives on Politics*, 3 (3), 449-471.
- Kim, H. (2000). Do Welfare States Reduce Poverty? A Critical Shortcoming in the Standard Analysis of the Anti-Poverty Effect of Welfare States. *LIS Working Paper Series*, no. 233.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45, 1-28.
- Lambert, P. J. (1993). *The Distribution and Redistribution of Income: A Mathematical Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Lambert, P.J., Nesbakken, R. & Thoresen, T.O. (2010). On the Meaning and Measurement of Redistribution in Cross-Country Comparisons. *LIS Working Paper Series*, no. 532.
- Luxembourg Income Study (LIS) Database, <http://www.lisdatacenter.org> (multiple countries; microdata runs completed on 27 August 2012). Luxembourg: LIS.
- Mahler, V.A. & Jesuit, D.K. (2006). Fiscal Redistribution in the Developed Countries: New Insights from the Luxembourg Income Study. *Socio-Economic Review*, 4, 483-511.
- McCall, L. (2001). *Complex Inequality: Gender, Class, and Race in the New Economy*. New York: Routledge.
- Musgrave, R.A. & Tun Thin (1948). Income Tax Progression, 1929-48. *Journal of Political Economy*, 56, 498-514.
- Musgrave, R.A., Case, K.E. & Leonard, H.B. (1974). The Distribution of Fiscal Burdens and Benefits. *Public Finance Quarterly*, 2 (July), 259-311.
- Nolan, B. & Marx, I. (2009). Economic Inequality, Poverty, and Social Exclusion. In W. Salverda, B. Nolan & T.M. Smeeding (Eds.), *The Oxford Handbook of Economic Inequality* (pp. 315-341). New York: Oxford University Press.
- OECD (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD.

- OECD (2011). *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*. Paris: OECD.
- Plotnick, R. (1984). The Redistributive Impact of Cash Transfers. *Public Finance Quarterly*, 12, 27-50.
- Reynolds, M. & Smolensky, E. (1977a). *Public Expenditures, Taxes and the Distribution of Income: The United States 1950, 1961, 1970*. New York: Academic Press.
- Reynolds, M. & Smolensky, E. (1977b). Post Fisc Distributions of Income 1950, 1961, and 1970. *Public Finance Quarterly*, 5, 419-438.
- Ringen, S. (1991). Households, Standard of Living and Inequality. *Review of Income and Wealth*, 37, 1-13.
- Smeeding, T.M. (2000). Changing Income Inequality in OECD Countries: Updated Results from the Luxembourg Income Study (LIS). In R. Hauser & I. Becker (Eds.), *The Personal Distribution of Income in an International Perspective* (pp. 205-224). Berlin: Springer-Verlag.
- Smeeding, T.M. (2004). Twenty Years of Research in Income Inequality, Poverty and Redistribution in the Developed World: Introduction and Overview. *Socio-Economic Review*, 2, 149-163.
- Smolensky, E., Hoyt, W. & Danziger, S. (1987). A Critical Survey of Efforts to Measure Budget Incidence. In H.M. van de Kar & B.L. Wolfe (Eds.), *The Relevance of Public Finance for Policy-Making* (pp. 165-179). Detroit: Wayne State University Press.
- Van Vliet, O., Been, J., Caminada, K. & Goudswaard, K. (2012). Pension Reform and Income Inequality among the Elderly in 15 European Countries. *International Journal of Social Welfare* 21 (4s1), S8-S21.
- Wang, C. & Caminada, K. (2011a). Disentangling Income Inequality and the Redistributive Effect of Social Transfers and Taxes in 36 LIS Countries. *LIS Working Paper Series*, no. 567.
- Wang, C. & Caminada, K. (2011b). Leiden LIS Budget Incidence Fiscal Redistribution Dataset. Posted at the website of LIS cross-national data center Luxembourg.
- Wang, C., Caminada, K. & Goudswaard, K. (2012). The Redistributive Effect of Social Transfer Programs and Taxes: A Decomposition Across Countries. *International Social Security Review*, 65 (3), 27-48.
- Whiteford, P. (2008). How Much Redistribution Do Governments Achieve? The Role of Cash Transfers and Household Taxes. In OECD *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries* (pp. 97-121). Paris: OECD.

Bijlage: Trends in inkomensongelijkheid en herverdeling in 20 landen

Hieronder zijn uitgebreide tabellen opgenomen over de trends van de inkomensongelijkheid, de totale herverdeling, de herverdeling via sociale uitkeringen en via de directe belastingen voor alle 20 landen in de periode 1979-2005. In alle landen werd de trend in de totale herverdeling in het bijzonder gedreven door de sociale uitkeringen. De herverdeling die bereikt werd via sociale uitkeringen was meer dan tweemaal zo groot als die via de directe belastingen, met uitzondering voor Canada, Israël en de Verenigde Staten.

Vanaf het midden van de jaren tachtig tot halverwege de jaren negentig steeg de totale herverdeling in alle landen behalve in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De herverdeling via sociale uitkeringen steeg ook in alle landen behalve in Italië, Nederland en het Verenigd Koninkrijk. De herverdeling via het belastingstelsel daalde in veel landen, maar steeg in Canada, Denemarken, Finland en de Verenigde Staten.

Vanaf het midden van de jaren negentig tot 2005 zijn de patronen van de herverdeling tussen landen meer divers, zowel in de sfeer van de totale herverdeling als van de onderdelen. In dit decennium daalde de totale herverdeling in enkele landen, maar nam de herverdeling bijvoorbeeld aanzienlijk toe in België, Finland, Duitsland, Italië, Luxemburg en Nederland, en in mindere mate in Ierland en Noorwegen.

Ontleding inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale uitkeringen en belasting- en premieheffing in 20 landen, 1979-2005.

Land	Jaar	(a) Gini primair inkomen	(b) Gini besteedbaar inkomen	Absolute herverdeling (a-b)	Relatieve herverdeling (a-b)/a*100	Partiële effecten ^a														
						Sociale uitkeringen	Uitkeringen wegens ziekte	Uitkeringen beroeps-ongevallen en -ziekte	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	Kinder- en familieoelagen	Werkeloosheids-uitkeringen	Verlofregelingen	Zwangerschap- en andere verlofregelingen	Uitkeringen voor militairen en veteranen	Overig sociale uitkeringen	Bijstand	Gebonden subsidies	Belasting- en premieheffing	Loonbelasting en sociale premieheffing
Australië	1981	0.401	0.285	0.116	29%	0.070	0.002	0.001	0.006	0.031	0.006	0.009	-	0.007	0.009	-	-	0.046	-	0.046
	1985	0.420	0.293	0.126	30%	0.071	0.002	0.002	0.008	0.033	0.006	0.012	-	0.001	0.008	-	-	0.055	-	0.055
	1989	0.432	0.307	0.126	29%	0.073	0.002	0.001	0.009	0.024	0.005	0.010	-	0.009	0.002	0.010	-	0.052	-	0.052
	1995	0.464	0.308	0.156	34%	0.107	0.001	0.001	0.012	0.032	0.025	0.015	0.001	0.010	0.007	0.000	-	0.049	-	0.049
	2001	0.475	0.317	0.158	33%	0.109	0.000	0.003	0.013	0.033	0.020	0.009	0.015	0.009	0.008	0.000	-	0.049	-	0.049
	2003	0.461	0.312	0.149	32%	0.101	0.000	0.002	0.012	0.032	0.020	0.008	0.012	0.008	0.008	0.000	-	0.047	-	0.047
België	1985	<i>0.414</i>	<i>0.227</i>	<i>0.187</i>	<i>45%</i>	<i>0.187</i>	<i>0.013</i>	<i>0.002</i>	-	<i>0.108</i>	<i>0.028</i>	<i>0.030</i>	-	-	<i>0.001</i>	<i>0.004</i>	<i>0.000</i>	<i>0.000</i>	-	-
	1988	<i>0.420</i>	<i>0.232</i>	<i>0.188</i>	<i>45%</i>	<i>0.188</i>	<i>0.013</i>	<i>0.002</i>	<i>0.003</i>	<i>0.108</i>	<i>0.027</i>	<i>0.033</i>	-	-	<i>0.001</i>	<i>0.001</i>	<i>0.000</i>	<i>0.000</i>	-	-
	1992	<i>0.449</i>	<i>0.224</i>	<i>0.226</i>	<i>50%</i>	<i>0.163</i>	-	-	<i>0.016</i>	<i>0.102</i>	<i>0.020</i>	<i>0.024</i>	-	-	-	<i>0.001</i>	-	<i>0.063</i>	<i>0.013</i>	<i>0.050</i>
	1995	<i>0.462</i>	<i>0.266</i>	<i>0.195</i>	<i>42%</i>	<i>0.195</i>	<i>0.001</i>	<i>0.001</i>	<i>0.013</i>	<i>0.121</i>	<i>0.022</i>	<i>0.030</i>	<i>0.000</i>	-	-	<i>0.005</i>	<i>0.001</i>	<i>0.000</i>	-	-
	1997	<i>0.481</i>	<i>0.250</i>	<i>0.231</i>	<i>48%</i>	<i>0.158</i>	-	<i>0.001</i>	<i>0.013</i>	<i>0.103</i>	<i>0.015</i>	<i>0.021</i>	-	-	-	<i>0.004</i>	<i>0.001</i>	<i>0.073</i>	<i>0.008</i>	<i>0.065</i>
	2000	<i>0.542</i>	<i>0.279</i>	<i>0.263</i>	<i>49%</i>	<i>0.201</i>	<i>0.002</i>	<i>0.000</i>	<i>0.006</i>	<i>0.153</i>	<i>0.013</i>	<i>0.021</i>	<i>0.000</i>	-	-	<i>0.004</i>	<i>0.001</i>	<i>0.063</i>	-	<i>0.063</i>
Canada	1981	0.370	0.284	0.086	23%	0.058	-	-	-	0.026	0.005	0.009	-	-	0.004	0.014	-	0.029	-	0.029
	1987	0.393	0.288	0.105	27%	0.069	-	-	-	0.031	0.004	0.012	-	-	0.006	0.017	-	0.035	-	0.035
	1991	0.409	0.285	0.124	30%	0.084	-	-	-	0.034	0.004	0.017	-	-	0.009	0.020	-	0.040	-	0.040
	1994	0.424	0.289	0.136	32%	0.093	-	-	-	0.040	0.009	0.012	-	-	0.010	0.022	-	0.043	-	0.043
	1997	0.417	0.291	0.126	30%	0.085	-	-	-	0.041	0.010	0.008	-	-	0.010	0.016	-	0.041	-	0.041
	1998	0.442	0.311	0.132	30%	0.089	-	0.003	-	0.039	0.012	0.009	-	-	0.005	0.020	-	0.043	-	0.043
	2000	0.430	0.315	0.115	27%	0.076	-	0.003	-	0.037	0.011	0.007	-	-	0.005	0.013	-	0.039	-0.002	0.041
2004	0.433	0.318	0.114	26%	0.076	-	0.003	-	0.037	0.012	0.009	-	-	0.005	0.011	-	0.038	-0.002	0.040	
Denemarken	1987	0.398	0.254	0.144	36%	0.117	0.006	-	0.017	0.047	0.006	0.017	-	-	0.002	0.021	-	0.027	0.000	0.027
	1992	0.426	0.236	0.190	45%	0.144	0.007	-	0.020	0.053	0.007	0.027	-	-	0.007	0.024	-	0.045	0.000	0.045
	1995	0.421	0.218	0.203	48%	0.163	0.007	-	0.025	0.062	0.008	0.027	0.004	-	0.005	0.016	0.010	0.041	0.000	0.041
	2000	0.413	0.225	0.188	46%	0.142	0.006	-	0.022	0.061	0.007	0.014	0.002	0.000	0.005	0.016	0.008	0.046	0.001	0.045
2004	0.419	0.228	0.191	45%	0.149	0.006	-	0.022	0.062	0.007	0.014	0.003	0.000	0.007	0.016	0.010	0.042	0.000	0.041	

Noot: Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

a Wanneer alle partiële effecten worden opgeteld, komt de optelsom doorgaans iets hoger uit dan 100 procent. Voor dit samenstellingseffect is al volgt gecorrigeerd. We hebben eerst elke specifieke sociale uitkering als eerste programma toegevoegd aan het primaire inkomen, en evenzo elke directe belasting als eerste afgetrokken van het bruto inkomen. In dat geval komt de optelsom van alle partiële herverdelingseffecten iets hoger uit dan 100 procent. Vervolgens terugschalen via een correctiefactor; die is gedefinieerd als de totale herverdeling (100%) gedeeld door de optelsom van alle partiële herverdelingseffecten van alle programma's samen (iets hoger dan 100%).

Bron: Wang & Caminada (2011b)

Ontleding inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale uitkeringen en directe belastingen in 20 landen, 1979-2005 (vervolg).

Land	Jaar	(a) Gini primair inkomen	(b) Gini besteedbaar inkomen	Absolute herverdeling (a-b)	Relatieve herverdeling (a-b)/a*100	Partiële effecten ^a														Belasting- en premieeffening	Loonbelasting en sociale premieheffing	Inkomstenbelasting
						Sociale uitkeringen	Uitkeringen wegens ziekte	Uitkeringen beroeps-ongevallen en -ziekte	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioenen	Kinder- en familie-toelagen	Werkloosheidsuitkeringen	Verlofregelingen	Zwangerschaps- en andere verlofregelingen	Uitkeringen voor militairen en veteranen	Overig sociale uitkeringen	Bijsluiting	Gebonden subsidies				
Finland	1987	0.332	0.209	0.123	37%	0.070	0.002	0.000	0.002	0.030	0.008	0.004	0.003	0.005	0.004	0.011	-	0.053	0.002	0.051		
	1991	0.331	0.210	0.122	37%	0.073	0.002	0.000	0.003	0.025	0.013	0.008	0.004	0.004	0.002	0.014	-	0.049	0.003	0.046		
	1995	0.384	0.217	0.168	44%	0.113	0.002	0.001	0.002	0.023	0.020	0.030	0.004	0.004	0.004	0.016	0.008	0.054	0.008	0.046		
	2000	0.460	0.246	0.214	46%	0.168	0.002	0.002	0.021	0.079	0.012	0.014	0.007	0.003	0.004	0.016	0.007	0.046	0.004	0.041		
	2004	0.464	0.252	0.212	46%	0.168	0.003	0.002	0.019	0.085	0.011	0.013	0.007	0.002	0.004	0.015	0.007	0.044	0.004	0.040		
<i>Frankrijk</i>	<i>1979</i>	<i>0.452</i>	<i>0.294</i>	<i>0.159</i>	<i>35%</i>	<i>0.125</i>	-	-	-	<i>0.076</i>	<i>0.020</i>	-	-	-	<i>0.029</i>	-	<i>0.034</i>	-	<i>0.034</i>			
	<i>1981</i>	<i>0.364</i>	<i>0.288</i>	<i>0.076</i>	<i>21%</i>	<i>0.076</i>	-	-	<i>0.003</i>	<i>0.009</i>	<i>0.021</i>	<i>0.006</i>	-	-	<i>0.002</i>	<i>0.020</i>	<i>0.015</i>	<i>0.000</i>	-	-		
	<i>1989</i>	<i>0.599</i>	<i>0.445</i>	<i>0.154</i>	<i>26%</i>	<i>0.150</i>	-	-	<i>0.001</i>	<i>0.091</i>	<i>0.022</i>	<i>0.017</i>	-	-	<i>0.003</i>	<i>0.003</i>	<i>0.013</i>	<i>0.004</i>	-	<i>0.004</i>		
	<i>1994</i>	<i>0.487</i>	<i>0.288</i>	<i>0.199</i>	<i>41%</i>	<i>0.180</i>	<i>0.003</i>	-	<i>0.010</i>	<i>0.110</i>	<i>0.020</i>	<i>0.015</i>	<i>0.001</i>	<i>0.000</i>	<i>0.002</i>	<i>0.004</i>	<i>0.016</i>	<i>0.018</i>	-	<i>0.018</i>		
	<i>2000</i>	<i>0.481</i>	<i>0.278</i>	<i>0.204</i>	<i>42%</i>	<i>0.182</i>	<i>0.003</i>	-	<i>0.007</i>	<i>0.106</i>	<i>0.018</i>	<i>0.014</i>	<i>0.003</i>	<i>0.001</i>	<i>0.002</i>	<i>0.012</i>	<i>0.016</i>	<i>0.022</i>	-	<i>0.022</i>		
Duitsland	2005	0.449	0.281	0.168	37%	0.151	0.003	-	0.006	0.078	0.018	0.015	0.002	0.001	0.002	0.012	0.015	0.017	-	0.017		
	1981	0.388	0.245	0.143	37%	0.114	-	0.012	-	0.079	0.008	0.002	-	0.005	0.000	0.002	0.006	0.029	-0.002	0.031		
	1983	0.385	0.260	0.125	32%	0.100	-	0.001	0.001	0.077	0.005	0.005	0.000	0.002	0.003	0.005	-	0.025	-0.003	0.028		
	1984	0.444	0.265	0.179	40%	0.135	-	-	-	0.114	0.007	0.005	0.000	-	-	0.006	0.003	0.044	-0.003	0.046		
	1989	0.431	0.258	0.173	40%	0.125	-	0.001	-	0.102	0.006	0.005	0.001	0.003	-	0.004	0.003	0.048	-0.003	0.051		
<i>Ierland</i>	1994	0.450	0.270	0.180	40%	0.136	-	0.002	0.007	0.095	0.006	0.011	0.002	0.002	-	0.007	0.003	0.044	0.001	0.043		
	2000	0.464	0.266	0.199	43%	0.146	-	0.001	0.010	0.101	0.011	0.009	0.002	0.001	0.001	0.008	0.003	0.052	-0.002	0.054		
	2004	0.489	0.278	0.210	43%	0.158	-	0.001	0.009	0.106	0.013	0.009	0.002	0.001	0.002	0.011	0.005	0.052	0.002	0.050		
	1987	0.500	0.328	0.172	34%	0.128	0.009	0.000	0.009	0.020	0.012	0.016	0.000	-	0.003	0.058	-	0.044	0.003	0.041		
	1994	0.502	0.333	0.169	34%	0.169	0.006	0.000	0.013	0.048	0.013	0.009	0.000	-	-	0.076	0.005	0.000	-	-		
	1995	0.493	0.336	0.157	32%	0.157	0.005	0.000	0.012	0.047	0.013	0.007	0.000	-	-	0.067	0.005	0.000	-	-		
	1996	0.483	0.325	0.158	33%	0.158	0.005	0.001	0.014	0.046	0.014	0.011	0.000	-	-	0.063	0.004	0.000	-	-		
	2000	0.451	0.313	0.138	31%	0.111	0.004	0.001	0.012	0.043	0.008	0.006	0.000	-	-	0.033	0.002	0.027	0.027	0.027		
	2004	0.490	0.312	0.178	36%	0.132	0.005	0.000	0.007	0.034	0.020	0.007	0.000	-	0.002	0.049	0.008	0.046	0.004	0.042		

Noot: Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b)

Ontleding inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale uitkeringen en directe belastingen in 20 landen, 1979-2005 (vervolg).

Land	Jaar	(a) Gini primair inkomen	(b) Gini besteedbaar inkomen	Absolute herverdeling (a-b)	Relatieve herverdeling (a-b)/a*100	Partiële effecten ^a														
						Sociale uitkeringen	Uitkeringen wegens ziekte	Uitkeringen beroepsongevallen en -ziekte	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	Kinder- en familie-toeslagen	Werkloosheidsuitkeringen	Zwangerschaps- en andere verlofregelingen	Uitkeringen voor militairen en veteranen	Overig sociale uitkeringen	Bijstand	Gebonden subsidies	Belasting- en premieheffing	Loonbelasting en sociale premieheffing	Inkomstenbelasting
Israël	1979	0.411	0.303	0.108	26%	0.054	-	-	0.004	0.021	0.018	-	0.000	0.002	0.005	0.003	0.001	0.055	-0.003	0.058
	1986	0.449	0.308	0.142	32%	0.076	-	0.000	0.008	0.027	0.023	0.003	-	0.002	0.007	0.005	0.000	0.066	0.004	0.062
	1992	0.443	0.305	0.138	31%	0.080	0.005	-	0.006	0.022	0.015	0.006	-	-	0.019	0.006	-	0.058	0.003	0.055
	1997	0.474	0.336	0.139	29%	0.081	-	-	0.008	0.022	0.021	0.006	-	-	0.016	0.008	-	0.058	0.001	0.057
	2001	0.506	0.346	0.160	32%	0.096	-	0.001	0.011	0.024	0.023	0.008	-	0.001	0.003	0.024	-	0.064	0.004	0.061
	2005	0.491	0.370	0.121	25%	0.076	-	0.001	0.014	0.024	0.012	0.003	-	0.001	0.003	0.019	-	0.045	0.003	0.042
Italië	1986	0.425	0.306	0.119	28%	0.119	-	-	-	0.111	-	-	-	-	0.008	-	-	0.000	-	-
	1987	0.437	0.332	0.105	24%	0.105	-	0.000	0.019	0.078	-	-	-	0.000	0.000	0.008	-	0.000	-	-
	1989	0.412	0.303	0.109	26%	0.109	-	0.000	0.016	0.087	-	-	-	0.001	0.000	0.006	-	0.000	-	-
	1991	0.395	0.290	0.105	27%	0.105	-	0.001	0.013	0.084	-	-	-	0.000	0.000	0.007	-	0.000	-	-
	1993	0.450	0.339	0.112	25%	0.112	-	0.001	0.011	0.088	-	-	-	0.000	0.000	0.011	-	0.000	-	-
	1995	0.454	0.338	0.116	26%	0.116	-	0.001	0.014	0.090	-	0.004	-	0.000	0.000	0.007	-	0.000	-	-
	1998	0.483	0.346	0.137	28%	0.137	-	0.002	0.015	0.109	-	0.003	-	0.001	0.000	0.006	-	0.000	-	-
	2000	0.477	0.333	0.143	30%	0.143	-	0.002	0.012	0.116	-	0.003	-	0.000	0.000	0.010	-	0.000	-	-
	2004	0.503	0.338	0.165	33%	0.165	-	0.002	0.007	0.137	0.005	0.003	-	0.001	0.000	0.010	-	0.000	-	-
	1985	0.377	0.237	0.140	37%	0.140	0.000	0.003	0.022	0.096	0.014	0.002	0.000	-	0.001	0.002	-	0.000	-	-
Luxemburg	1991	0.372	0.239	0.133	36%	0.133	0.002	-	0.019	0.089	0.013	0.000	0.001	0.002	0.007	-	-	0.000	-	-
	1994	0.388	0.235	0.153	39%	0.153	0.001	-	0.019	0.101	0.018	0.002	0.001	0.002	0.010	-	-	0.000	-	-
	1997	0.400	0.260	0.140	35%	0.140	0.002	0.002	0.021	0.079	0.017	0.003	0.002	0.001	0.007	0.007	-	0.000	-	-
	2000	0.423	0.260	0.163	39%	0.163	0.001	0.002	0.021	0.105	0.020	0.002	0.005	0.000	0.001	0.007	-	0.000	-	-
	2004	0.452	0.268	0.184	41%	0.147	0.001	-	0.015	0.097	0.021	0.008	-	-	0.000	0.005	0.001	0.037	0.037	-
Mexico	1984	0.446	0.445	0.001	0%	0.001	-	-	0.000	0.001	-	-	-	0.000	-	-	-	0.000	-	-
	1989	0.472	0.466	0.006	1%	0.006	-	-	0.000	0.006	-	-	-	0.000	-	-	-	0.000	-	-
	1992	0.493	0.485	0.008	2%	0.008	-	-	0.000	0.008	-	-	-	0.000	-	-	-	0.000	-	-
	1994	0.509	0.495	0.013	3%	0.013	-	-	-	0.007	-	-	-	-	0.007	-	-	0.000	-	-
	1996	0.487	0.477	0.010	2%	0.010	-	-	0.000	0.006	-	-	-	-	0.004	-	-	0.000	-	-
	1998	0.503	0.492	0.010	2%	0.010	-	-	0.000	0.007	-	-	-	-	0.003	-	-	0.000	-	-
	2000	0.504	0.491	0.013	3%	0.013	-	-	0.000	0.006	-	-	-	-	0.007	-	-	0.000	-	-
	2002	0.490	0.471	0.019	4%	0.019	-	-	-	0.007	-	-	-	-	0.003	0.009	-	0.000	-	-
2004	0.476	0.458	0.018	4%	0.018	-	-	-	0.007	-	-	-	-	0.003	0.007	-	0.000	-	-	

Noot: Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b)

Ontleding inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale uitkeringen en directe belastingen in 20 landen, 1979-2005 (vervolg)

Land	Jaar	(a) Gini primair inkomen	(b) Gini besteedbaar inkomen	Absolute herverdeling (a-b)	Relatieve herverdeling (a-b)/a*100	Partiële effecten ^a														
						Sociale uitkeringen	Uitkeringen wegens ziekte	Uitkeringen beroeps-ongevallen en -ziekte	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	Kinder- en familie-toeslagen	Werkloosheids-uitkeringen	Zwangerschaps- en andere verlof-gelegingen	Uitkeringen voor militairen en veteranen	Overig sociale uitkeringen	Bijstand	Gebonden subsidies	Belasting- en premieheffing	Loonbelasting en sociale premieheffing	Inkomstenbelasting
Nederland	1983	0.435	0.260	0.176	40%	0.135	-	-	0.031	0.046	0.012	0.020	-	-	0.005	0.021	-	0.040	0.004	0.036
	1987	0.440	0.256	0.184	42%	0.134	-	-	0.031	0.042	0.010	0.012	-	-	0.005	0.026	0.008	0.051	0.002	0.048
	1991	0.405	0.266	0.139	34%	0.119	0.003	-	0.026	0.047	0.009	0.009	-	-	0.000	0.017	0.008	0.020	-	0.020
	1994	0.420	0.257	0.162	39%	0.120	0.001	-	0.030	0.047	0.011	0.009	-	-	0.000	0.017	0.006	0.042	-0.005	0.047
	1999	0.373	0.231	0.142	38%	0.098	0.001	-	0.021	0.050	0.008	0.004	-	-	0.000	0.009	0.004	0.044	0.001	0.043
	2004	0.459	0.263	0.196	43%	0.156	0.002	-	0.018	0.093	0.006	0.009	-	-	0.003	0.019	0.005	0.040	-	0.040
Noorwegen	1979	0.364	0.223	0.141	39%	0.091	-	0.082	-	-	0.007	-	-	-	-	-	0.002	0.050	0.005	0.044
	1986	0.352	0.233	0.119	34%	0.089	-	0.074	-	-	0.008	0.002	-	-	0.002	0.002	0.001	0.031	0.005	0.025
	1991	0.374	0.231	0.142	38%	0.102	-	-	0.018	0.062	0.011	-	-	-	0.002	0.007	0.001	0.040	0.005	0.035
	1995	0.400	0.238	0.162	41%	0.121	-	-	0.019	0.066	0.012	0.009	0.001	-	0.003	0.007	0.004	0.041	0.007	0.034
	2000	0.402	0.250	0.152	38%	0.114	0.006	0.000	0.023	0.054	0.009	0.004	0.008	-	0.003	0.004	0.002	0.038	0.003	0.034
	2004	0.430	0.256	0.174	41%	0.139	0.022	0.000	0.026	0.052	0.011	0.007	0.009	-	0.005	0.006	0.002	0.035	0.003	0.032
Polen	1986	0.365	0.271	0.094	26%	0.094	-	0.000	0.024	0.052	0.002	-	0.001	-	0.016	-	-	0.000	-	-
	1992	0.414	0.274	0.141	34%	0.141	-	-	0.093	0.020	0.027	0.001	-	-	-	-	-	0.000	-	-
	1995	0.527	0.318	0.208	40%	0.208	-	-	0.071	0.089	0.017	0.020	0.000	-	0.002	0.009	-	0.000	-	0.000
	1999	0.475	0.289	0.186	39%	0.181	0.001	-	0.049	0.103	0.009	0.009	0.002	-	0.001	0.005	0.000	0.005	0.000	0.006
	2004	0.527	0.320	0.207	39%	0.202	0.001	-	0.044	0.126	0.014	0.006	0.002	-	-	0.008	0.000	0.005	0.000	0.005
Spanje	1980	0.416	0.318	0.098	24%	0.098	-	-	-	-	-	-	-	0.098	-	-	0.000	-	-	-
	1990	0.420	0.303	0.117	28%	0.117	-	-	0.018	0.076	-	0.015	-	-	0.001	0.006	0.001	0.000	-	-
	1995	0.501	0.353	0.148	29%	0.148	0.004	0.001	0.019	0.098	0.003	0.009	0.000	-	0.002	0.012	0.000	0.000	-	-
	2000	0.541	0.336	0.205	38%	0.174	0.001	0.000	0.016	0.137	0.001	0.005	0.000	-	0.001	0.013	0.000	0.031	0.031	-
	2004	0.441	0.315	0.126	29%	0.124	0.003	-	0.009	0.100	0.001	0.011	-	-	0.001	0.000	0.000	0.001	-	0.001
Zweden	1981	0.411	0.197	0.214	52%	0.170	0.011	-	-	0.108	0.006	0.006	0.004	-	0.002	0.006	0.026	0.044	-0.003	0.047
	1987	0.428	0.218	0.211	49%	0.171	0.014	-	-	0.117	0.008	0.010	0.007	-	0.001	0.014	0.000	0.040	-0.002	0.041
	1992	0.462	0.229	0.232	50%	0.202	0.012	-	-	0.113	0.010	0.024	0.011	-	0.004	0.008	0.020	0.031	-	0.031
	1995	0.460	0.221	0.239	52%	0.198	0.008	-	0.001	0.084	0.010	0.029	0.009	-	0.023	0.011	0.022	0.041	-	0.041
	2000	0.448	0.252	0.196	44%	0.159	0.013	0.002	0.017	0.070	0.009	0.017	0.006	-	0.007	0.008	0.011	0.037	0.001	0.036
	2005	0.442	0.237	0.205	46%	0.168	0.011	0.002	0.020	0.075	0.008	0.016	0.008	-	0.012	0.007	0.009	0.037	0.001	0.036

Noot: Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b)

Ontleding inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale uitkeringen en directe belastingen in 20 landen, 1979-2005 (slot).

Land	Jaar	(a) Gini primair inkomen	(b) Gini besteedbaar inkomen	Absolute herverdeling (a-b)	hervdeling (a-b)/a*100	Partiële effecten ^a														
						Sociale uitkeringen	Uitkeringen wegens ziekte	Uitkeringen beroeps-ongevallen en -ziekte	Arbeidsongeschiktheidsuitkeringen	Publiek ouderdoms- en nabestaandenpensioen	Kinder- en familietoelagen	Werkloosheids-uitkeringen	Zwangerschaps- en andere verlofregelingen	Uitkeringen voor militairen en veteranen	Overig sociale uitkeringen	Bijstand	Gebonden subsidies	Belasting- en premieheffing	Loonbelasting en sociale premieheffing	Inkomstenbelasting
Zwitserland	1982	0.381	0.309	0.071	19%	0.053	-	-	0.005	0.043	-	0.001	-	0.000	0.002	0.002	-	0.018	0.000	0.018
	1992	0.376	0.307	0.068	18%	0.055	0.001	-	0.000	0.042	-	0.003	-	0.000	-	0.006	0.001	0.014	-0.002	0.016
	2000	0.386	0.280	0.106	28%	0.109	0.001	0.001	0.000	0.088	0.006	0.004	-	0.000	0.001	0.007	0.000	-0.003	-0.012	0.009
	2002	0.393	0.274	0.119	30%	0.117	0.002	0.002	0.000	0.094	0.006	0.005	-	0.000	0.001	0.006	0.000	0.002	-0.017	0.019
VK	2004	0.395	0.268	0.128	32%	0.130	0.001	0.002	0.000	0.100	0.005	0.010	-	0.000	0.001	0.010	0.000	-0.003	-0.010	0.007
	1979	0.396	0.270	0.126	32%	0.098	0.001	0.001	0.008	0.045	0.013	0.006	0.002	0.000	0.002	0.017	0.003	0.028	0.004	0.024
	1986	0.476	0.303	0.173	36%	0.136	0.002	0.001	0.011	0.046	0.014	0.007	0.001	0.000	0.003	0.038	0.012	0.037	0.005	0.032
	1991	0.475	0.336	0.139	29%	0.109	0.001	0.001	0.014	0.039	0.009	0.002	0.000	0.000	0.004	0.038	0.000	0.030	0.005	0.025
	1994	0.502	0.339	0.163	32%	0.134	0.000	0.001	0.018	0.040	0.010	0.003	-	0.001	0.004	0.031	0.026	0.029	0.005	0.024
	1995	0.503	0.344	0.158	32%	0.125	0.001	0.001	0.014	0.038	0.011	0.001	0.000	0.001	0.005	0.033	0.020	0.034	0.006	0.028
	1999	0.497	0.347	0.150	30%	0.125	0.000	0.001	0.019	0.039	0.010	0.001	0.000	0.001	0.003	0.028	0.023	0.026	0.004	0.022
	2004	0.490	0.345	0.145	30%	0.124	0.000	0.000	0.017	0.039	0.008	0.000	0.000	0.001	0.003	0.034	0.022	0.021	0.005	0.017
VS	1979	0.405	0.305	0.100	25%	0.052	-	0.001	0.004	0.025	-	0.002	-	0.004	-	0.011	0.004	0.048	0.000	0.049
	1986	0.434	0.338	0.096	22%	0.053	-	0.002	-	0.033	-	0.002	-	0.002	-	0.011	0.004	0.043	0.000	0.043
	1991	0.439	0.338	0.101	23%	0.059	-	0.002	-	0.034	-	0.003	-	0.002	-	0.013	0.005	0.042	0.001	0.041
	1994	0.473	0.365	0.108	23%	0.062	0.000	-	0.002	0.036	-	0.002	-	0.001	0.003	0.011	0.007	0.046	0.001	0.045
	1997	0.476	0.372	0.103	22%	0.059	-	-	0.001	0.037	-	0.002	-	0.002	-	0.013	0.005	0.045	-0.001	0.046
	2000	0.473	0.368	0.105	22%	0.056	-	0.001	0.005	0.034	0.000	0.001	-	0.002	0.000	0.009	0.003	0.049	-0.001	0.050
2004	0.482	0.372	0.109	23%	0.066	-	0.001	0.007	0.035	0.000	0.002	-	0.002	0.000	0.014	0.005	0.043	0.000	0.044	
20-landen-gemiddelde																				
	rond 1985	0.412	0.285	0.128	31%	0.101	0.002	0.004	0.007	0.048	0.009	0.007	0.001	0.001	0.008	0.012	0.002	0.027	0.001	0.026
	rond 1995	0.452	0.299	0.153	34%	0.127	0.002	0.000	0.014	0.062	0.011	0.012	0.001	0.001	0.004	0.013	0.005	0.026	0.001	0.025
	rond 2005	0.467	0.304	0.163	35%	0.133	0.003	0.001	0.013	0.074	0.010	0.009	0.002	0.001	0.003	0.013	0.004	0.032	0.005	0.028
12-landen-gemiddelde																				
	rond 1985	0.412	0.273	0.139	34%	0.098	0.002	0.007	0.007	0.047	0.008	0.008	0.001	0.001	0.003	0.012	0.002	0.041	0.001	0.039
	rond 1995	0.437	0.281	0.157	36%	0.114	0.002	0.000	0.010	0.049	0.011	0.013	0.002	0.001	0.006	0.013	0.007	0.042	0.001	0.041
	rond 2005	0.454	0.292	0.163	36%	0.126	0.004	0.001	0.014	0.062	0.009	0.008	0.003	0.001	0.004	0.013	0.005	0.037	0.000	0.036
8-landen-gemiddelde																				
	rond 1985	0.413	0.303	0.111	27%	0.105	0.003	0.001	0.007	0.050	0.010	0.007	0.000	0.000	0.016	0.010	0.002	0.005	0.000	0.005
	rond 1995	0.475	0.327	0.148	31%	0.146	0.002	0.000	0.020	0.083	0.012	0.011	0.000	0.000	0.001	0.014	0.003	0.002	0.000	0.002
	rond 2005	0.485	0.321	0.164	33%	0.143	0.002	0.000	0.012	0.092	0.011	0.009	0.001	0.000	0.001	0.012	0.003	0.026	0.013	0.015

Noot: Voor 12 landen is volledige informatie beschikbaar over het bruto-nettotraject in LIS. Voor 8 landen (weergegeven in *italic*) worden netto lonen gebruikt, omdat bruto variabelen ontbreken in LIS.

Bron: Wang & Caminada (2011b)

Arbeidsproductiviteit publieke sector in historisch perspectief: de aard van technische ontwikkelingen

J.L.T. Blank*

Samenvatting

In dit artikel wordt het begrip technische ontwikkeling van arbeid geïntroduceerd. Dit begrip verschilt van het standaard begrip arbeidsproductiviteit doordat het geschoond is voor de invloed van ontwikkelingen in productie, prijzen en omgevingsfactoren. De technische ontwikkeling van arbeid meet dus vooral de invloed van technologische en institutionele veranderingen op de arbeidsproductiviteit. Voor een groot aantal voorzieningen in de publieke sector is dit cijfer berekend. Hieruit blijkt dat de door technologie gedreven sectoren, zoals de netwerksectoren en de ziekenhuissector, een hogere groei laten zien dan de sterk arbeidsintensieve sectoren. De groeisectoren zijn echter ook wel de sectoren waar het beleid het meest via marktprikkels op verbetering van de productiviteit heeft gestuurd. In de niet-groeisectoren zijn andersoortige institutionele veranderingen van grote invloed op de technische ontwikkeling van arbeid, zoals de klassenverkleining in het basisonderwijs en het kwaliteitsbeleid in de caresectoren.

Trefwoorden: arbeidsproductiviteit, publieke sector, technische ontwikkeling.

1 Inleiding

Door verdere bezuinigingen in de komende jaren komt het niveau van de publieke voorzieningen zwaar onder druk te staan. Deze druk is te weerstaan door meer te leveren voor hetzelfde geld of met dezelfde (of zelfs minder) inzet van personeel. Hierdoor worden vervelende keuzes vermeden over bijvoorbeeld beperking van de toegang tot publieke diensten of over hogere eigen bijdragen van gebruikers. Vóór de economische crisis waren vooral de verwachte personeelstekorten een punt van grote zorg, maar deze zorg is nu volledig vervangen door taakstellingen om het financieringstekort en de overheidsschuld terug te dringen. De urgentie voor de arbeidsmarkt is voor lange tijd achter de horizon verdwenen. Mede hierdoor ligt het accent in het beleid nu ook meer op de groei van de totale factorproductiviteit dan op arbeidsproductiviteit. Er zijn nu geen middelen meer beschikbaar om dure substituties tussen arbeid en kapitaal te realiseren waar dat vóór de crisis misschien nog wel mogelijk was.

De vraag is dus of het mogelijk is om de gewenste productiviteitsgroei in de publieke sector te realiseren en op welke wijze dit zou moeten gebeuren. Om deze vraag te beantwoorden heeft IPSE Studies de afgelopen jaren een groot aantal trendstudies naar publieke sectoren uitgevoerd. In deze trendstudies is gezocht naar de relatie tussen de productiviteitsontwikkeling en belangrijke beleidsveranderingen in een sector. Dit essay gaat een stap verder door een meta-analyse te maken van deze verschillende studies en daarbij te focussen op de invloed van het beleid op de technische ontwikkeling met betrekking tot de factor arbeid. De centrale vraag is hier dus:

Zijn er op basis van de beschikbare informatie over de Nederlandse publieke sector algemene conclusies te trekken over de invloed van het beleid op de aard van de

technische ontwikkelingen de afgelopen decennia en in het bijzonder op de inzet van arbeid?

Paragraaf 2 bevat een theoretische uiteenzetting over de classificatie van technische ontwikkelingen volgens Hicks en over (arbeids-)productiviteitsgroei. Paragraaf 3 bespreekt de uitkomsten van een analyse van de technische ontwikkeling van arbeid. Paragraaf 4 zet de belangrijkste conclusies op een rij.

2 Technische ontwikkelingen: omvang en aard

Technische ontwikkelingen

In zijn *Theory of Wages* ontwikkelt Hicks (1932) een classificatie van technische ontwikkelingen. Hij laat zien welke verschillende vormen van technische ontwikkelingen te onderscheiden zijn. Hij beargumenteert hoe technische ontwikkelingen de verhoudingen van arbeid en kapitaal in hun bijdragen aan de productie kunnen veranderen. Hicks doet dit vooral vanuit een macroperspectief. Zo laat hij bijvoorbeeld zien hoe de verschillende technische ontwikkelingen van invloed kunnen zijn op de beloningen van arbeid en kapitaal. Echter ook op een lager aggregatieniveau, bijvoorbeeld in een sector, is de classificatie van Hicks behulpzaam bij het doorgronden van de invloed van technische ontwikkelingen op de inzet van middelen in het productieproces. In het bijzonder geldt dit voor publieke sectoren, waarbij doorgaans sprake is van een relatief grote inzet van de factor arbeid en waar de verschillende sectoren volgens velen lijden aan de ziekte van Baumol (Baumol, 1967; Baumol, 1993). Het idee over de aard van technische ontwikkeling werd, zoals gezegd, geïntroduceerd door Hicks (1932) en later door Kennedy (1964) nieuw leven ingeblazen. Een recentere uiteenzetting hierover is te vinden bij León-Ledesma et al. (2010). Centraal staat de gedachte dat de ene productiefactor meer "profiteert" van de technische ontwikkeling dan de andere en dat technische ontwikkelingen daarom ook sterk per sector of per periode kunnen verschillen.

Formeel gesproken is de productie de uitkomst van een transformatieproces van arbeid en andere productiefactoren, zoals kapitaal. Economen zijn in staat de bijdrage van iedere productiefactor aan de productie vast te stellen. Dit staat bekend als het marginaal product van de factor arbeid of van enige andere factor (bijvoorbeeld de factor kapitaal). Als het marginale product van een of meer factoren in de tijd toeneemt, dan is sprake van technische ontwikkeling. Als deze toename voor iedere productiefactor gelijk is, dan is er sprake van neutrale technische ontwikkeling. Als de verhoudingen tussen de marginale producten in de loop der tijd gaan schuiven, dan is er sprake van niet-neutrale technische ontwikkeling. Als het marginale product van arbeid bijvoorbeeld sneller stijgt dan van kapitaal, dan is de technische ontwikkeling arbeidsbesparend. Vier opmerkingen zijn in deze context belangrijk.

Veranderingen in technische efficiëntie

Instellingen kunnen hun productie vergroten door hun productieproces efficiënter in te richten. Als veel instellingen dat doen, stijgt de gemiddelde productiviteit in de betreffende sector. Dit heeft echter weinig te maken met technische ontwikkelingen. Bestaande technologieën worden slechts beter gebruikt. Verbetering van de productiviteit door verhoging van de technische efficiëntie is dan ook niet hetzelfde als productiviteitsgroei als gevolg van technische ontwikkelingen.

Veranderingen in de allocatie van productiefactoren

Naast technische ontwikkelingen kunnen ook prijsveranderingen bijdragen aan een verandering in de verhouding tussen de ingezette productiefactoren. Dit staat bekend als (prijs)substitutie. Instellingen proberen bijvoorbeeld toenemende arbeidskosten bij loonsverhogingen te mitigeren door arbeid door andere productiefactoren te vervangen. Denk bijvoorbeeld aan de inzet van meer (bestaande) automatisering. Hierdoor stijgt weliswaar de productie per werknemer, maar is er geen sprake van technische ontwikkeling. De wijziging in de verhouding tussen arbeid en overige productiefactoren treedt immers op bij een bestaande technologie. Ook het (prijs)substitutievraagstuk staat dus geheel los van technische ontwikkelingen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld ook voor de samenstelling van de productie. Bij een verandering van bijvoorbeeld de verhouding tussen het aantal leerlingen op het vmbo en havo/vwo verandert de allocatie, omdat de klassedeler in het vmbo kleiner is dan in het havo/vwo. Het laatste voorbeeld betreft een omgevingsfactor, zoals als het weer bij de Spoorwegen. In koude winters neemt de inzet van personeel toe om extra onderhoud aan het spoor te plegen.

Onjuiste connotaties productiviteit

Arbeid en overige productiefactoren werken nauw met elkaar samen. Productiviteitsgroei per productiefactor is dan ook eigenlijk niet aan te geven. Er is dan ook geen sprake van een "verdienste" van de ene factor ten opzichte van de andere. De arbeidsproductiviteit groeit bijvoorbeeld door de inzet van meer of verbeterde kapitaalgoederen en is dus in veel gevallen niet te zien als de verdienste van "harder werkende" werknemers. Jammer genoeg heeft het begrip arbeidsproductiviteit deze connotatie nog wel. Ook een claim voor loonsverhogingen is moeilijk te rechtvaardigen met een verwijzing naar de groei van de arbeidsproductiviteit. Evenmin is het een bewijs voor een verhoogde werkdruk.

Het kostenaandeel van arbeid

Als we uitgaan van een arbeidsbesparende technische vooruitgang, dan betekent dit dat bij een gelijkblijvende productie en prijzen minder arbeid nodig is en dat het kostenaandeel van arbeid afneemt. Dit kostenaandeel zou dus kunnen functioneren als een indicator voor de aard van de technische ontwikkelingen. In de echte wereld wordt aan genoemde voorwaarden nooit voldaan. Het analyseren van het kostenaandeel van arbeid heeft daarom uitsluitend zin als er een correctie voor de effecten in de ontwikkeling van productie, prijzen en omgeving plaats vindt.

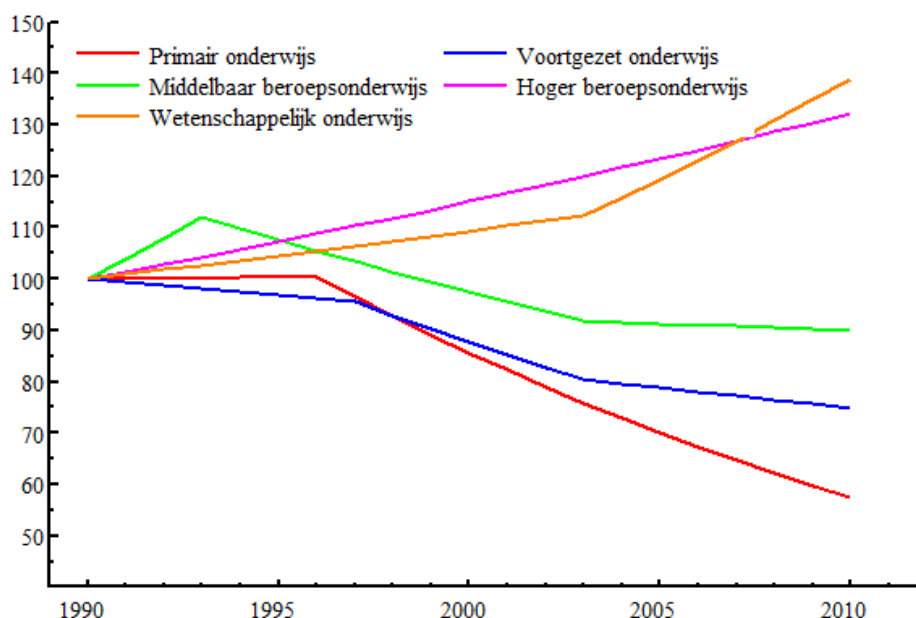
In de verschillende trendstudies zijn de feitelijke (ongecorrigeerde) ontwikkelingen in de kostenaandelen weergegeven (zie onder andere Blank et al., 2012; Niaounakis, 2012; Wilschut & Urlings, 2012; Hulst van & Urlings, 2012). Dit essay richt zich juist op de gecorrigeerde ontwikkeling, die wordt aangeduid als de technische ontwikkeling van arbeid. De technische ontwikkeling van arbeid kan dus worden gezien als de ontwikkeling van de productie per (voltijd) werknemer als gevolg van technische en institutionele veranderingen. Veranderingen in de productie per werknemer als gevolg van veranderingen in lonen en prijzen (prijs substitutie), samenstelling van de productie en omgevingsfactoren zijn hier dus uitgefilterd.

3 De technische ontwikkeling van arbeid

Om de technische ontwikkeling van arbeid uit te rekenen moet een lastige schatting en afleiding van de kostenaandelen worden gemaakt. Voor de wijze van berekenen zie Blank et al. (2011 p.88-89) of in de oorspronkelijke vorm bij andere auteurs (Caves et al., 1981; Caves et al., 1980). Op basis van de genoemde berekeningswijze is het mogelijk een schatting te maken van de gemiddelde technische ontwikkeling van arbeid voor verschillende periodes. De onderscheiden periodes worden empirisch vastgesteld door een zogenoemde grid-search. Dit is een methode waarbij op systematische wijze verschillende indelingen in periodes worden gekozen die uiteindelijk leiden tot een indeling in periodes die leiden tot de beste fit voor de kostenaandelen. Interessant is nu om na te gaan of de gevonden breukpunten zijn terug te voeren op belangrijke institutionele of technische veranderingen.

In figuur 1 staat de technische ontwikkeling van arbeid weergegeven voor de verschillende deelsectoren in het onderwijs in de periode 1990-2010. Om de technische ontwikkeling van arbeid in de verschillende sectoren met elkaar te kunnen vergelijken zijn de resultaten vermeld in indexcijfers, waarbij het jaar 1990 op 100 wordt gesteld.

Figuur 1. Technische ontwikkeling van arbeid in het onderwijs, 1990-2010.

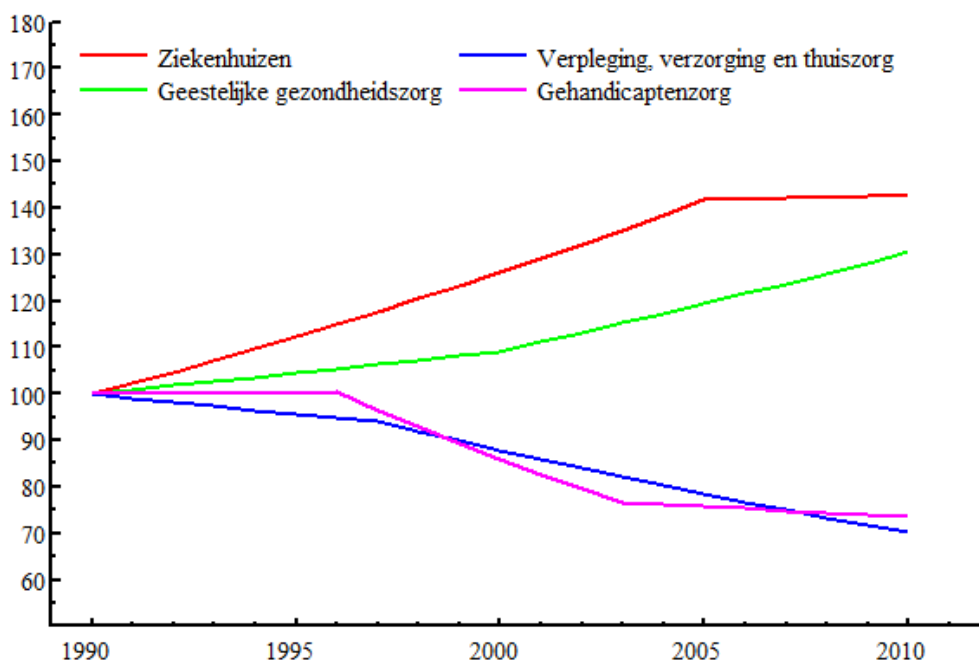
Bron: bewerkingen van resultaten uit verschillende publicaties (Blank et al., 2012; Niaounakis, 2012; Wilschut & Urlings, 2012; Hulst van & Urlings, 2012).

Figuur 1 geeft een gemengd beeld van de technische ontwikkeling van arbeid in het onderwijs. Voor het hoger beroepsonderwijs (HBO) en wetenschappelijk onderwijs (WO) is over de gehele periode sprake van een forse groei van respectievelijk 30% en 40%. De continue bezuinigingen op het hoger onderwijs en de permanente verschuiving naar de materiële component (automatisering en outsourcing) zijn de voornaamste oorzaken hiervoor. De andere onderwijssectoren laten over de gehele periode een daling van de technische ontwikkeling van arbeid zien. In het begin van de periode is in het primair onderwijs (PO) en middelbaar beroepsonderwijs (MBO) nog een positieve ontwikkeling

waar te nemen. De schaalvergroting is hier grotendeels verantwoordelijk voor. Opvallend is de sterke negatieve trend in het PO na 1996, een ontwikkeling die vrijwel geheel is toe te schrijven aan de klassenverkleining.

In figuur 2 staat de technische ontwikkeling van arbeid weergegeven voor de verschillende deelsectoren in de zorg in de periode 1990-2010.

Figuur 1. Technische ontwikkeling van arbeid in de zorg, 1990-2010.

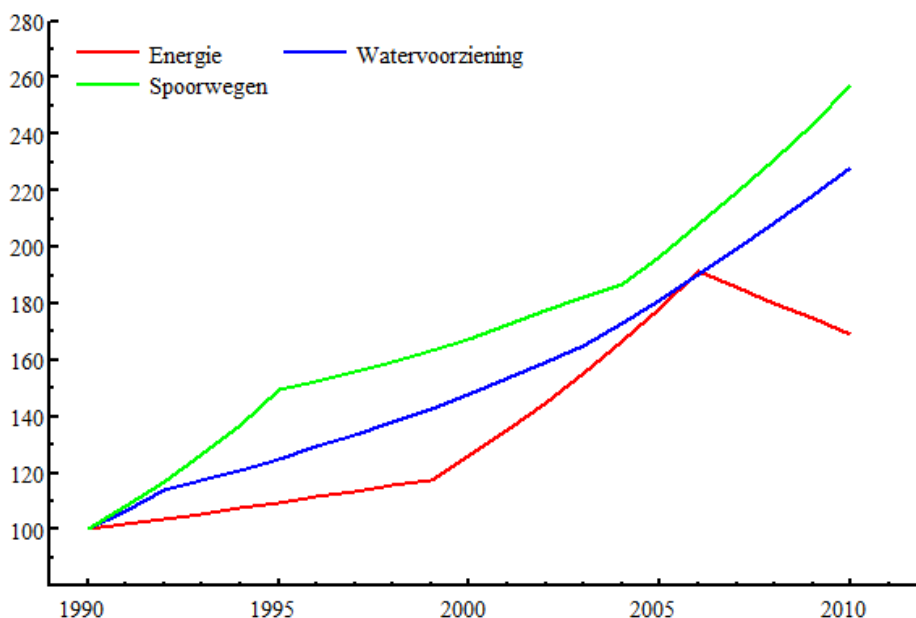
Bron: bewerkingen van resultaten uit verschillende publicaties (Dumaij, 2011; Niaounakis, 2013; Blank & Eggink, 2013).

Ook in de zorg is sprake van een gemengde ontwikkeling. In de ziekenhuis- en de geestelijke gezondheidszorg (GGZ)-sector is sprake van een groei van de technische ontwikkeling van arbeid. In de ziekenhuissector spelen belangrijke verschuivingen in de technologie een rol, waarbij vooral de materiële middelen steeds belangrijker worden. Bij de GGZ lijken vooral institutionele factoren een belangrijke rol te spelen. Het laatste decennium heeft vooral in het teken gestaan van de introductie van marktprikkels en prestatiebekostiging (zie Niaounakis, 2013).

De verpleging, verzorging en thuiszorg (VVT) en de gehandicaptenzorg (GHZ)-sector hebben daarentegen te maken gehad met een alsmaar dalende technische ontwikkeling van arbeid. Deze dalingen laten zich vooral duiden door institutionele veranderingen. Zo spelen in de gehandicaptenzorg voor een belangrijk deel emancipatoire overwegingen een rol, waarbij gehandicapten steeds zelfstandiger zijn gaan wonen. Vergelijkbare tendensen zijn te vinden in de VVT-sector waar extramuralisering een dominante rol heeft gespeeld, evenals het vergroten van de privacy van cliënten, terwijl de zorgzwaarte in de verpleeghuizen toeneemt. Voor een deel reflecteren deze uitkomsten dus niet-gemeten kwaliteit van dienstverlening. Niettemin is ook niet uit te sluiten dat de steeds verdergaande bureaucrativering in deze sectoren een rol is gaan spelen.

In figuur 3 staat de technische ontwikkeling van arbeid weergegeven voor de verschillende netwerksectoren in de periode 1990-2010.

Figuur 2. Technische ontwikkeling van arbeid in de netwerksectoren, 1990-2010.

Bron: bewerkingen van resultaten uit verschillende publicaties (Dumaij et al., 2012; Dumaij & Van Heezik, 2012; Blank et al., 2013).

Voor alle netwerksectoren geldt een groei van de technische ontwikkeling van arbeid, met uitzondering van de laatste vijf jaar in de energiesector. De introductie van marktwerking in de energiesector en benchmarking in de drinkwatersector zijn goede prikkels gebleken voor verbetering van de arbeidsproductiviteit. In de spoorwegsector wordt de groeiende arbeidsproductiviteit vooral veroorzaakt door allocatieve verschuivingen. Steeds minder activiteiten vinden plaats in het eigen bedrijf, maar worden geoutsourcet. De totale factorproductiviteit in deze sector ziet er echter een stuk minder rooskleurig uit (Blank et al., 2013).

4 Conclusie

In dit artikel wordt het begrip technische ontwikkeling van arbeid geïntroduceerd. Dit begrip verschilt van het standaard begrip arbeidsproductiviteit doordat het geschoond is voor de invloed van ontwikkelingen in productie, prijzen en omgevingsfactoren. Technische ontwikkeling van arbeid meet dus vooral de invloed van technologische en institutionele veranderingen. Het begrip heeft vooral betekenis voor de vraag-aanbodverhoudingen op de arbeidsmarkt, en veel minder voor de kosten voor de publieke voorziening. Een hogere arbeidsproductiviteit gaat dikwijls gepaard met hogere kosten voor materiaal en kapitaal. Per saldo hoeft een verbetering van de arbeidsproductiviteit dus niet te leiden tot kostenbesparingen, maar kan wel van betekenis zijn voor de verhoudingen op de arbeidsmarkt.

Het beeld van de technische ontwikkeling van arbeid in verschillende publieke sectoren is diffuus: er komen zowel sterke stijgingen als dalingen voor. Een paar opvallende waarnemingen zijn wel te maken. Zo laten door technologie gedreven sectoren als de

netwerksectoren en de ziekenhuissector een hogere groei zien dan de sterk arbeidsintensieve sectoren. De ziekte van Baumol lijkt hier dus wel zichtbaar. De groeisectoren zijn echter ook wel de sectoren waar het beleid het meest via marktprikkels op verbetering van de productiviteit heeft gestuurd. In de niet-groeisectoren zijn andersoortige institutionele veranderingen van grote invloed op de technische ontwikkeling van arbeid. De klassenverkleining in het PO aan het einde van de jaren negentig is een voorbeeld van een overheid die ingrijpt in het productieproces zelf. Ook hier is in feite sprake van een verandering van de technologie. In de caresectoren is een lange periode kwaliteitsbeleid gevoerd met nadruk op kleinschaligheid, zelfstandigheid en privacy. Ook dit is direct van invloed op de manier waarop het productieproces wordt ingericht. Zo lijkt het er sterk op dat het beleid een behoorlijk steentje, positief of negatief, heeft bijgedragen aan de technische ontwikkeling van arbeid en dat deze dus niet als "manna" uit de hemel valt.

Jos L.T. Blank

*Directeur Centre for Innovation and Public Sector Efficiency Studies – TU Delft

Dankbetuigingen. Graag wil ik Rachel Kievit, Alex van Heezik, Thijs Urlings, Thomas Niaounakis, Bart van Hulst, Adrie Dumaij en Janneke Wilschut hartelijk danken voor het aanleveren van de gegevens en voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

Referenties

- Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: The anatomy of urban crisis. *The American Economic Review*, 57(3), 415-426.
- Baumol, W. J. (1993). Health care, education and the cost disease: A looming crisis for public choice. *Public Choice*, 77(1), 17-28.
- Blank, J., Felsö, F., & Aa, R. v. d. (2012). Productiviteitstrends in het middelbaar beroepsonderwijs. Delft: IPSE Studies.
- Blank, J. L. T., Dumaij, A. C. M., & van Heezik, A. A. S. (2013). Productiviteitstrends in de spoorsector: Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling tussen 1985 en 2012 *IPSE Studies Research Reeks*. Delft: TU Delft.
- Blank, J. L. T., Dumaij, A. C. M., & van Hulst, B. L. (2011). Ziekenhuismiddelen in verband. Een empirisch onderzoek naar productiviteit en doelmatigheid in de Nederlandse ziekenhuizen 2003-2009 *IPSE Studies Research Reeks*. Delft: TU Delft.
- Blank, J. L. T., & Eggink, E. (2013). Policy and productivity in hospital industry: a time series analysis on the productivity of Dutch hospitals 1972-2010 (*to be published*).
- Caves, D. W., Christensen, L. R., & Swanson, J. A. (1980). Productivity in U.S. Railroads, 1951-1974. *The Bell Journal of Economics*, 11(1), 166-181.
- Caves, D. W., Christensen, L. R., & Swanson, J. A. (1981). Productivity growth, scale economies, and capacity utilization in U.S. Railroads, 1955-74. *American Economic Review*, 71(5), 994-1002.

- Dumaij, A. C. M. (2011). Productiviteitstrends in de sector verpleging, verzorging en thuiszorg: Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op productiviteit 1972-2010 *IPSE Studies Research Reeks*. Delft: TU Delft/ IPSE Studies.
- Dumaij, A. C. M., van Heezik, A. A. S., & Felsö, F. A. (2012). Productiviteitstrends in de energiesector: Een empirisch onderzoek naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling tussen 1988 en 2011 *IPSE Studies Research Reeks* (Vol. 2012-11). Delft: TU Delft.
- Dumaij, A. C. M., & Van Heezik, A. S. (2012). Productiviteitstrends in de drinkwatersector. Een empirische studie naar het effect van regulering op de productiviteitsontwikkeling tussen 1985 en 2010 *IPSE Studies research reeks*. Delft: IPSE Studies.
- Hicks, J. R. (1932). *Theory of wages*. London: MacMillan.
- Hulst van, B. L., & Urlings, T. H. (2012). Productiviteitstrends in het primair onderwijs. Delft: IPSE Studies.
- Kennedy, C. (1964). Induced Bias in Innovation and the Theory of Distribution. *The Economic Journal*, 74(295), 541-547.
- León-Ledesma, M. A., McAdam, P., & Willman, A. (2010). Identifying the Elasticity of Substitution with Biased Technical Change. *The American Economic Review*, 100(4), 1330-1357.
- Niaounakis, T. K. (2012). Productiviteitstrends in het hoger beroepsonderwijs *IPSE Studies Research Reeks*. Delft: IPSE Studies.
- Niaounakis, T. K. (2013). Productiviteitstrends in de geestelijke gezondheidszorg *IPSE Studies Research Reeks*. Delft: TU Delft.
- Wilschut, J., & Urlings, T. H. (2012). Productiviteitstrends in het voortgezet onderwijs. Delft: IPSE Studies.

De kosten van een staatshoofd in West-Europa

H. Matthijs*

Samenvatting

Dit artikel bevat een analyse van de kosten van de staatshoofden in negen West-Europese koninkrijken en republieken op basis van de nationale begrotingen. Hoewel de persoonlijke inkomsten van de koningen hoger zijn dan die van de presidenten, is een vergelijking van de totale kosten moeilijk te maken vanwege de verschillen in pensioenen en donaties en omdat de diverse begrotingen niet even transparant zijn.

Trefwoorden: kosten staatshoofd, West-Europa.

1. Inleiding

Deze studie gaat nader in op de budgettaire kosten van de monarchie ten laste van de schatkist in Spanje, Noorwegen, Nederland, het Verenigd Koninkrijk, België, Denemarken en Zweden, alsmede de budgettaire kosten van twee republieken: Frankrijk en Duitsland. De bedragen zijn gebaseerd op de nationale begrotingen van de onderzochte landen tot 1 juni 2013.

In concreto stelt dit artikel de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe hoog zijn de kosten van het staatshoofd (de zgn. civiele lijst) volgens de rijksbegroting?
- Zijn er daarnaast dotaties voor andere familieleden van het staatshoofd die recht hebben op een dotatie ten laste van de schatkist?
- In hoeverre zijn de desbetreffende uitgaven openbaar en/of transparant?
- Zijn de diverse financieringssystemen überhaupt te vergelijken?

Er wordt geen onderzoek verricht naar de persoonlijke bezittingen van de staatshoofden omdat daarvan geen of onvoldoend juiste gegevens beschikbaar zijn.

De studie probeert een proeve te brengen van een vergelijkende conclusie.

A. De fiscale voordelen

Er zijn geen fiscale voordelen in de republieken voor de presidenten, behoudens de belastingvrije vergoedingen. Dit geldt ook in de koninkrijken Spanje en Zweden. In al de andere koninkrijken zijn er fiscale voordelen. In het Verenigd Koninkrijk betalen het staatshoofd en de kroonprins vrijwillig belastingen.

B. De pensioenen

In de republieken zijn er meer pensioenkosten door de kortere legislatuur van de presidenten dan in de monarchieën. Zo zijn er drie gewezen presidenten in Frankrijk en vijf in Duitsland. In Frankrijk kosten de pensioenen van de ex-presidenten ongeveer 540.000 euro per jaar en in de Bondsrepubliek op 1.085.000 euro per jaar. Voor deze pensioenen gelden de vigerende fiscale regels.

In de koninkrijken bestaat er slechts een dotatie voor gewezen staatshoofden of hun echtgenote in België (Fabiola: 923.000 euro per jaar) en Nederland (Beatrix: 1.413.000 euro per jaar). Hieruit blijkt dat de pensioenen in deze monarchieën, die ook nog fiscale

voordelen kennen, hoger zijn dan de optelsom van de pensioenen van de gewezen presidenten.

C. De woningen

Zowel in de republieken als in de koninkrijken stelt de staat gratis woningen, kastelen en paleizen ter beschikking aan het staatshoofd. Het onderhoud van de private bezittingen van een staatshoofd komt voor eigen rekening.

D. De beveiliging

In elke land ter wereld komen de kosten van de beveiliging van een staatshoofd en van gewezen staatshoofden voor rekening van de staatskas. Hieronder vallen de fysieke bewaking van het staatshoofd en zijn familie alsook de beveiliging van de woningen. Deze kosten zijn nergens terug te vinden in de civiele lijst en ook niet in de begroting. In België bedragen de kosten voor de federale politie 14 à 15 miljoen euro per jaar. Deze bedragen zijn geschat op basis van parlementaire vragen.

E. De dotaties

Onder dotaties worden verstaan de betalingen vanuit de staatsbegroting aan andere leden van de koninklijke familie dan het staatshoofd of het gewezen staatshoofd. Een dergelijk systeem bestaat niet in Spanje en Zweden. In het Verenigd Koninkrijk krijgt de prins gemaal een staatsdotatie van 359.000 pond (419.000 euro). De andere leden van de koninklijke familie krijgen geen dotatie. De kroonprins heeft wel de inkomsten van het hertogdom van Cornwall te zijner beschikking; deze zijn die belastingvrij.

In drie koninkrijken is de dotatie beperkt tot de troonopvolger: Nederland, Noorwegen en Luxemburg. In Nederland bestaan deze kosten niet meer sinds 30 april als gevolg van de troonoverdracht. Noorwegen kent een dotatie voor de troonopvolger (2013: 25,5 miljoen NOK (3,1 miljoen euro)).

Twee koninkrijken kennen de regel dat alle kinderen van het staatshoofd een dotatie krijgen vanuit de schatkist. In België was dat voor de troonopvolger Philippe (2013: 923.000 euro en bestaan die nog voor Astrid (2013: 320.000 euro) en Laurent (2013: 307.000 euro). Denemarken kent dotaties voor de kroonprins (2013: 17 miljoen DKK), zijn broer (2013: 3.339.300 DKK) en de zuster van de koningin (2013: 1.151.304 DKK): Samen 21,5 miljoen DKK of exclusief de kroonprins 2,8 miljoen euro. Uit deze cijfers blijkt dat de ene dotatie in Noorwegen even duur is dan alle dotaties in Denemarken.

In een republiek zijn er geen aparte dotaties voor de echtgeno(o)t(e) of de kinderen.

F. De gender-regeling

In sommige koninkrijken zijn er aparte dotaties voor de gemaal of gemalin. Dat zien we in het Britse systeem met een dotatie voor prins Philip en ook in Nederland is er een aparte dotatie voor koningin Maxima (2013: 901.000 euro), die ze ook had als kroonprinses tot 30 april 2013 (634.000 euro).

Ook Denemarken kent een dergelijk systeem. Daar bestaat de tien-procent-regel, die inhoudt dat de koningin tien procent van de civiele lijst afstaat aan haar gemaal. Prins Henri krijgt daardoor 7,6 miljoen DKK (1.029.217 euro). Die regel geldt ook voor de Deense kroonprins die tien procent van zijn dotatie afstaat aan zijn echtgenote (2013: 1.889.269 DKK of 253.350 euro).

G. De civiele lijst

Wat kost de civiele lijst? In *dit* artikel wordt onder de civiele lijst verstaan het bedrag dat de staatsbegroting ter beschikking stelt aan het staatshoofd.

Spanje

De Spaanse koning besteedt het bedrag van zijn civiele lijst vrij over de leden van de koninklijke familie. Het bedrag werd tot en met 2009 elk jaar verhoogd met de stijging van de inflatie. De kosten van de civiele lijst in Spanje staan in tabel 1.

Tabel 1. Begrote kosten van het Spaanse staatshoofd.

Jaar	Kosten in euro
2009	8.896.900
2010	8.896.900
2011	8.434.300
2012	8.264.280
2013	7.933.710

Bron: Presupuestos generales des Estado seccion : 01 Casa de su Majestad El Rey- programma: Jefatura del Estado.

In Spanje heeft de politieke wereld ervoor geopteerd dat de koning—als staatshoofd—het voorbeeld moet geven ten aanzien van de inlevering met het oog op het bereiken van EU-begrotingsregels inzake de overheidstekorten.

Nadat de civiele lijst voor de La Casa del Rey tussen 2009 en 2010 bevroren bleef, is er tussen 2010 en heden een daling van zowat 10 % vast te stellen.

Ingevolge een gerechtelijk onderzoek in de loop van het jaar 2011 ten aanzien van Inaki Urdangarin, de schoonzoon van de koning, heeft het Palacio de la Zarzuela de besteding van de middelen van de Spaanse civiele lijst via internet vrijwillig openbaar gemaakt.

Noorwegen

De Noorse koning is vrij om zijn inkomsten van de staat te besteden over zijn koninklijk huis ('Det Kongelige Hus') en zijn familie. Het bedrag wordt jaarlijks geïndexeerd.

Het jaarlijks bedrag voor Det Kongelige Hus wordt binnen de Noorse staatsbegroting¹ opgedeeld in twee delen: het loon en de kosten. Het loon (Apanasje) voor de koning bedraagt 10 miljoen NOK en de kosten voor het Hof zijn begroot op 158,6 miljoen NOK. Dit geeft een totaal van 168,6 miljoen NOK (21,900 mln. euro) voor het staatshoofd en zijn echtgenote gedurende het begrotingsjaar 2012/2013.

De totale kosten van de civiele lijst en de dotatie staan in tabel 2.

¹ Statsbudsjetter Programområde: Konstitusjonelle institusjoner – programkategori 00.10: Det Kongelige Hus.

Tabel 2. Begrote kosten van het Noorse staatshoofd (mln. NOK).

Jaar	Kosten
2009/2010	211,3 ^a
2010/2011	196,4
2011/2012	190,6
2012/2013	194,2 ^b

a) Incl. huwelijksverjaardag koning.

b) 25,960 mln. euro.

Bron: Statsbudsjetter Programomrade: Konstitusjonelle institusjonene – programkategori 00.10:Det Kongelige Hus.

Noorwegen publiceert in zijn staatsbegroting ook de aan het koningshuis gerelateerde kosten die vermeld zijn in de departementale begrotingen. Deze worden weergegeven bij de civiele lijst. In concreto gaat het om de kosten van de door de staat ter beschikking gestelde staatspaleizen (72,9 miljoen NOK), de officiële buitenlandse reizen (Ministerie Buitenlandse Zaken) voor 8,9 miljoen NOK, de militaire kosten (Departement Landsverdediging) voor 44 miljoen NOK. Samenbedragen de gebudgetteerde kosten 125,8 miljoen NOK (16,810 miljoen euro). De kosten voor de beveiliging zijn niet weergegeven.

Indien men deze kosten optelt bij de civiele lijst en de dotatie dan komen de kosten van Noorse monarchie op 320 miljoen NOK (41.600 duizend euro).

Nederland

De kosten van het Nederlandse koningshuis worden in de begroting in drie delen weergegeven: de civiele lijst, de functionele uitgaven en de doorbelaste uitgaven.

De civiele lijst is budgettair opgedeeld in twee componenten:

- component A: het inkomensbestanddeel;
- component B: de personeels- en de materiële kosten.

Vanwege de troonoverdracht op 30 april 2013 is het Nederlands systeem veranderd. Tot dan toe was er de civiele lijst voor koningin Beatrix en de dotaties voor kroonprins Willem Alexander alsmede voor Maxima. Vanaf 30 april 2013 is de civiele lijst bestemd voor koning Willem Alexander met een dotatie voor de "echtgenote van de koning" alsook een dotatie voor de "koningin die afstand van het koningschap heeft gedaan". De kosten van de Nederlandse civiele lijst staat in tabel 3.

Tabel 3. Begrote kosten van de Nederlandse staatshoofd (civiele lijst) (x 1.000 euro).

Jaar	Component A	Component B
2009	1.295	5.665
2010	1.318	5.777
2011	1.321	5.842
2012	1.307	5.901
2013	1.315	5.962

In de periode 2009-2013 is component A met 1,5% gestegen en component B met 5,2%. Daaruit kan men afleiden dat het persoonlijk loon van het staatshoofd vrij beperkt toegenomen is en beduidend minder is gestegen dan de B component.

In de periode 2009-2013 (tot 30 april) nemen de totale kosten van de Nederlandse civiele lijst met de dotaties toe met 4,5 %. Onder het nieuwe koningschap neemt dit toe tot 7,8 %. Die toename is niet te wijten aan een wijziging van het bedrag van de civiele lijst; de totale som der dotaties is verhoogd. Zo neemt de dotatie voor de nieuwe koningin toe met 367 duizend euro en prinses Beatrix ontvangt 3.000 euro meer dotatie dan de vroegere kroonprins. Het gewezen staatshoofd heeft een beduidend lagere dotatie dan haar vroegere civiele lijst, doch prinses Beatrix ontvangt nog steeds een hogere dotatie dan de nieuwe koningin.

De functionele uitgaven van de koning staan in artikel twee² van de rijksbegroting en hebben betrekking op de uitoefening van het koningschap. Deze kosten worden op declaratiebasis door het koninklijk huis ingediend bij de minister president. Het totaal van devoor het jaar 2013 begrote functionele uitgaven bedraagt 26.995.000 euro (2012: 26.682.000 euro; de realisatie was 27.041.000 euro).

De doorbelaste uitgaven zijn de uitgaven die niet via de dienst van het koninklijk huis lopen, maar wel deel uitmaken van de uitgaven die samenhangen met het koningschap. Deze uitgaven worden betaald onder de verantwoordelijkheid van de ministers van Veiligheid en Justitie, Buitenlandse Zaken, en Infrastructuur en Milieu. Het totaal van de voor het jaar 2013 begrote doorbelaste kosten bedraagt 5.661.000 euro (2012: realisatie: 5.779.000 euro).

Samengevat zijn de totale kosten van het Nederlandse koningshuis in 2013:

- uitkeringen: € 7.457.000;
- functionele kosten: € 26.995.000;
- doorbelaste kosten: € 5.661.000;

Samenvattend staan de begrote kosten van der Nederlandse monarchie in tabel 4.

² Artikel 2, rijksbegroting 2013 (deel: begroting van de koning).

Tabel 4. Begrote kosten van het Nederlandse monarchie (mln. euro).

Jaar	Kosten
2013(vanaf 30 april)	40.113
2013	39.933
2012	40.243
2011	39.858
2010	39.643

In de periode 2010-2013 stijgen de begrote kosten van de Nederlandse monarchie met 1,2% en zijn dus vrij stabiel gebleven

Het Verenigd Koninkrijk

In het Verenigd Koninkrijk bestaat een budgettair systeem voor de royals dat sterk afwijkt van de continentale stelsels. Het begrotingsjaar loopt er van 1 april t/m 31 maart.

Als gevolg van de wet van 1972 met betrekking tot de civiele lijst bestaat de verplichting dat er een tienjaarlijks rapport wordt ingediend over de financiering van de Britse royals. Het meest recente rapport is *Report of the royal trustees*, op 22 juni 2010 ingediend bij het Lagerhuis door de Eerste Minister, de Minister van de schatkist (chancellor of the exchequer) en de financieel beheerder van het koningshuis (keeper of the privy purse).

Dit rapport bevat een aantal ingrijpende wijzigingen aan het systeem vanaf 2013.

De nieuwe wet op de financiering van de Britse monarchie *The sovereign Grant Act* is goedgekeurd op 18 oktober 2011³. Dit nieuwe financieringsmodel voor de Britse monarchie is als volgt samen te vatten:

- 15% van de winst (profit) van de Crown Estate gaat vanaf het begrotingsjaar 2013/14 naar de civil list. Dit percentage zal om de vijf jaren worden herzien door de Royal Trustees bestaande uit de eerste minister, de chancellor exchequer en de keeper privy purse;
- de parliamentary annuity voor de prins gemaal (Philip) blijft bestaan (359.000 pond) en deze wordt rechtstreeks betaald uit de schatkist;
- de dotaties voor de andere leden van de koninklijke familie (o.a. de andere kinderen van de queen) worden afgeschaft (2011: 1,2 miljoen pond). Deze dotaties werden wel door het staatshoofd terugbetaald aan de schatkist.

De Crown Estate gaat terug tot het jaar 1066 toen bepaalde gronden werden gerelateerd aan het koningschap. De modernere versie hiervan is vastgelegd door koning Georges III en de regering in 1760. De huidige instellingen van de Crown Estate zijn gebaseerd op de desbetreffende wetten uit 1956 en 1961.

De Crown Estate is gerelateerd aan het koningschap, doch behoort niet tot de private bezittingen van de koningin. Zij kan de eigendommen van de Crown Estate niet verkopen en de ontvangsten komen haar ook niet toe. Toch is de Crown Estate ook geen bezit van de Britse staat. De Crown Estate wordt beheerd door een Board (i.c. The Crown Estate commissioners). Het Ministerie van Financien (H.M. Treasury) is de

³ Zie de website van: HM Treasury.

belangrijkste vertegenwoordiger in deze instelling. Het brengt elk jaar een uitgebreid jaarverslag uit ten behoeve van het Parlement.

De waarde van de Crown Estate wordt heden geraamd op 7,2 miljard pond (8,47 miljard euro). Over heel het land beheert deze instelling landbouwgronden, bossen, gebouwen (London Regent street en Regent's park), kustgebieden, Windsor park enz.

Het surplus van de begroting van de Crown Estate (schommelt tussen de 200 en 250 miljoen pond per jaar) wordt deels gebruikt voor de financiering van de civiele lijst en de rest gaat naar de Britse schatkist.

In het Verenigd Koninkrijk wordt jaarlijks verslag gedaan over de werking van het koningshuis met een uitgebreid hoofdstuk over de Royal public finances. Dit jaarverslag wordt gecontroleerd door een intern audit comité en de civil list auditor.

België

De koning heeft in België vrij de beschikking over de civiele lijst. Over de laatste jaren zijn de bedragen als volgt vastgelegd (zie tabel 5).

Tabel 5. Begrote kosten van het Belgische staatshoofd (civiele lijst) (x1.000 euro).

Jaar	Kosten
2009	10.536
2010	10.673
2011	10.887
2012	11.272
2013	11.554

Bron: Algemene uitgavenbegrotingen

Ingevolge de wettelijke bepaling neemt de civiele lijst voor de koning toe conform de parameters in de desbetreffende wet van november 1993. Die stijging is 9,19% in de periode 2009-2013. Het staatshoofd kondigde wel in 2012 aan dat het verschil met het voorgaande jaar (in casu 385.000 euro) terug zou storten aan de staat via de regie der gebouwen als financiële deelname aan de verbouwingen van de koninklijke residenties die eigendom zijn van de staat.

De totale kosten van de Belgische monarchie, zijnde de civiele lijst en de vier dotaties aan de leden van de koninklijke familie staan in tabel 6.

Tabel 6. Begrote kosten van de Belgische monarchie (x 1.000 euro).

Jaar	Kosten
2009	13.853
2010	13.704
2011	13.878
2012	14.263
2013	13.927

In de periode 2009-2013 zijn de totale kosten van de civiele lijst en de dotaties vrij stabiel gebleven wegens de verminderingen van de dotaties; vooral die aan Fabiola.

Op de civiele lijst en de dotaties bestaat geen enkele vorm van controle door de regering of het parlement.

Veel kosten aangaande de koninklijke familie zijn opgenomen in andere departementale begrotingen (o.a. reizen en beveiliging).

Denemarken

In Denemarken berust de regeling aangaande de civiele lijst op de wet nr. 491 van 7 juni 2001. De civiele lijst en de dotaties worden aangepast aan de ontwikkeling van de lonen van de ambtenaren in de nationale openbare administratie. Op basis van deze wet en de begroting 2012/2013 (het begrotingsjaar in Denemarken loopt vanaf 1 april) ontvangt de koningin 67.926.868 DKK (9,1 mln. euro)⁴. De totale kosten van de civiele lijst en de dotaties bedragen in begrotingsjaar 2012-2013 98.985.512 DKK (13,2 mln. euro).

Zweden

Zweden kent geen grondwettelijke bepalingen omtrent de civiele lijst. Op basis van een akkoord tussen de regering en de koning uit 1996 wordt er één globaal bedrag toegekend aan het staatshoofd. In een nieuwe overeenkomst van 2005 tussen de Zweedse regering en de leidende dignitaris bij het koninklijk hof, de rijksmaarschalk (Riksmarskalkambete), wordt bepaald dat de uitgaven uit het deel van de hofhouding (Hovstaten) uitvoerig moet worden weergegeven in het jaarlijks activiteitenverslag.

De kosten van de Zweedse monarchie staan in tabel 7 in Zweedse kronen (SEK):

Tabel 7. Begrote kosten van de Zweedse monarchie (x 1.000 SEK)^a.

Jaar	Kosten
2010	124.852
2011	122.183
2012	123.501
2013	125.980 ^b

^a Bron: Utgiftsområde 2012/13 (punt 4: Statschefen).

^b = 14,5 mln. euro

Het vermelde akkoord stelt ook dat de kosten op zijn minst jaarlijks worden aangepast aan de gestegen inflatie. De vermindering van de dotatie in 2011 was een gevolg van de toename door de indexering (1 miljoen SEK), van de kosten van het gebruik van het kasteel te Haga (3,5 miljoen SEK) en van een globale reductie van 7,1 miljoen SEK (5 miljoen SEK vanwege de staatsbijdrage in 2010 voor het huwelijk van de kroonprinses, de annulering van 2 miljoen SEK voor de beveiliging van het kasteel te Stockholm centrum en een sanering van 100.000 kronen).

Het akkoord bepaalt dat 51 procent van deze dotatie (64,2 miljoen SEK) naar de Kungliga hov staten (Court administration) gaat. De overige 49 procent (61,7 miljoen SEK) is bestemd voor de Slottsstaten (Palace administration).

Het eerste deel is bestemd voor de officiële taken, het vervoer, de reizen, de administratie, het personeel en de persoonlijke uitgaven van het koninklijk echtpaar en de kroonprinses (Viktorija). Dit deel van de civiele lijst noemt men het Appanage. Het wordt uitgekeerd in het begin van het jaar. Deze uitgaven worden gecontroleerd door

⁴ Website: Kongehuset okonomie: Statsydelsen 2012/13.

externe auditors. Het tweede deel heeft betrekking op de Palace administration, die de paleizen, de gronden en de collecties beheert.

De Bondsrepubliek

De Duitse bondspresident is een ceremonieel staatshoofd. De politieke macht ligt namelijk bij de Kanzler(in). De bondspresident (Joachim Gauck) verdient 217.000 euro per jaar (2012: 199.000 euro) als loon aangevuld met een onkostenvergoeding van 78.000 euro op jaarbasis. Dat loon is vastgesteld op 10/9 van de wedde van de kanselier (Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Mitglieder der Bundesregierung van 17 juni 1953) Een gewezen staatshoofd behoudt de wedde, doch zonder vergoedingen. Ook hebben de gewezen staatshoofden een secretariaat ter hunner beschikking in het Bundespräsidialamt (Gesetz über die Ruhebezüge des Bundespräsidenten van 17 juni 1953).

In de Duitse bondsbegroting wordt de presidentiële civiele lijst gedetailleerd weergegeven. Men maakt een onderscheid tussen de kosten voor de Bundespräsident en het Bundespräsidialamt. De kosten voor het ambt van president bedragen in 2013 4,7 miljoen euro (2012: 4,6 miljoen euro)⁵. De hoogste budgettaire kosten voor de Duitse bondspresident zijn gerelateerd aan het Bundespräsidialamt, in feite de administratie van het staatshoofd: totaal 20,9 miljoen euro. De meest in het oog springende uitgaven zijn de personeelskosten (11,8 miljoen).

De kosten van de Duitse bondspresident staan in tabel 8.

Tabel 8. Begrote kosten van de Duitse bondspresident

Jaar	Kosten
2011	24,4
2012	23,9
2013	25,6

In de periode 2011-2013 is de presidentiële begroting met 5% gestegen.

Frankrijk

Tot en met het jaar 2007 maakten de meeste uitgaven van het Frans presidentschap deel uit van andere uitgavenbegrotingen (Binnenlandse Zaken, Defensie enz.). Vanaf 2008 heeft President Sarkozy besloten om alle uitgaven in relatie met het ambt van staatshoofd te groeperen in één begroting: die van het Elysée.⁶ In tabel 9 worden de kredieten weergegeven voor de begroting van het Franse presidentschap vanaf 2008:

⁵ Haushaltsplan des Bundespräsidenten 2013, (Einzelplan 0101, titel 42101).

⁶ *Elysée: le budget de la république*, 2013.

Tabel 9. Begrote kosten van het Franse presidentschap (mln. euro).

Jaar	Kosten
2008	109,9
2009	112,3
2010	112,5
2011	110,1
2012	111,7
2013	106,2

Deze geconsolideerde begroting maakt een groot verschil met vroeger. Bijvoorbeeld in 2005 bedroeg de begroting voor de Franse president slechts 31,9 miljoen euro omdat de meeste uitgaven voor het presidentschap vermeld waren in de budgetten van de ministeries. De laatste jaren is de omvang van deze begroting ongeveer gelijk gebleven, ondanks de beslissing van president Hollande om vanaf 2013 de staatsdotatie met vijf procent te verminderen vanwege de noodzakelijke sanering van de Franse openbare financiën.

De eerste voorzitter in het Franse Rekenhof heeft op 7 december 2012⁷ de gecontroleerde rekening voor de periode 2011 en tot midden mei 2012 (overdracht van de macht na de verkiezingen) overhandigd aan de president. Hieruit blijkt dat de belangrijkste uitgavenposten in deze begroting de volgende zijn:

- personeel: 70,2 miljoen euro;
- aankopen: 4,7 miljoen;
- Verplaatsingen en recepties: 12,8 miljoen;
- Werkingskosten: 2,9 miljoen;

De president heeft een loon (inclusief vergoedingen) van 231.732 euro per jaar.

Het Rekenhof heeft erop gewezen dat de president zelf moet instaan voor zijn persoonlijke uitgaven. Er dient een strikt onderscheid te zijn tussen de publieke en de private uitgaven van het staatshoofd. In 2009 is voor het eerst een controle uitgevoerd op de begroting van de president door het Frans Rekenhof. Het staatshoofd heeft in 2008 voor het eerst een Rapport de gestion van zijn begroting aan het Frans Parlement gegeven.

2. De controle

De controle op de aanwending van de gelden die worden toegekend aan de staatshoofden is het best geregeld in de republieken met een volledige controle door de nationale Rekenhoven/kamers. Een dergelijke controle bestaat niet in de België en Spanje. In Noorwegen publiceert⁸ het paleis een jaarverslag met een financieel deel dat gecontroleerd wordt door een privaat boekhoudkantoor. Een dergelijke situatie bestaat ook in Zweden⁹, waar het deel over de palace administration onderworpen is aan de controle van de Rekenkamer. Denemarken volgt qua controle eerder het Noorse

⁷ *Rapport sur les comptes 2011 de l'Élysée et la gestion du 1/1/12 au 15/5/2012*, Cour des Comptes de la France.

⁸ *Arsberetning det Kongelige Hof* (annual report) 2012.

⁹ *The royal court annual report*, 2011.

voorbeeld.¹⁰ Nederland heeft ook een jaarverslag, doch geen controle op de aanwending der middelen.¹¹ In het Verenigd Koninkrijk¹² is er een zeer uitgebreid financieel, net zoals in Denemarken, met een intern audit als controle.

In een parlementaire democratie bestaat wel de regel dat de parlementen de controle steeds kunnen volgen.

3. Het loon

Het persoonlijk loon voor het staatshoofd is alleen geregeld in de twee aangehaalde republieken, het koninkrijk Nederland met het stelsel van de componenten en in het koninkrijk Noorwegen. In de andere landen bestaat het persoonlijk loon van het staatshoofd niet. Alleen de website van het Spaanse koningshuis vermeldt een bedrag dat aan de koning kan worden gerelateerd. Hiermee rekening houdend is het Noorse staatshoofd, koning Harold, degene met het hoogste loon (1,3 miljoen euro). Hij wordt gevolgd door koning Willem Alexander der Nederlanden met 825.000 euro. De Spaanse koning Juan Carlos zou dan volgen met 292.000 euro. Het is opvallend dat de protocollaire Duitse president meer verdient dan de almachtige president in de vijfde Franse republiek. De Europese Presidenten verdienen als loon minder dan de monarchen.

Dit geldt ook voor de Europese Unie, waar de permanente raadsvoorzitter Herman Van Rompuy ongeveer 350.000 euro op jaarbasis verdient; weliswaar fiscaal belast volgens de regels van de Europese Unie. Hij verdient dan wel meer dan de Duitse en de Franse President.

4. De transparantie

Hier moet gewezen worden op het zeer open Franse systeem, dat in feite een bruto visie geeft op de werkelijke kosten, zij het exclusief de volledige beveiligingskosten. Daardoor zijn de kosten van de Franse president (2013: 106,2 miljoen euro) niet te vergelijken met het compleet niet transparante Spaanse systeem (2013: 7,9 miljoen euro). Het Franse systeem bevat alle uitgaven, behoudens de veiligheid, en is volledig openbaar.

De conclusie is dat vanwege historische redenen en door het gebrek aan budgettaire transparantie de besproken systemen moeilijk te vergelijken zijn.

Het Nederlandse en het Noorse systeem zijn het best vergelijkbaar door de componenten, de doorbelaste en de functionele uitgaven. Het Noorse stelsel is iets duurder en dat geldt zeker in vergelijking met het aantal inwoners. Doch het BBP in dit Scandinavisch land ligt per hoofd ook veel hoger dan in Nederland.

Tot slot geeft tabel 10 een overzicht van de begrote kosten van de civiele lijst en de dotaties van de besproken landen.

¹⁰ *Annual report, The royal house of Denmark, 2011.*

¹¹ *Het koninklijk Huis, jaaroverzicht, 2011.*

¹² *Annual report, Royal public finances, 2011-12.*

Tabel 10. De begrote kosten van de civiele lijst en de dotaties.

Land	Kosten (mln. euro)	Mate van transparantie
Frankrijk	106,2	Zeer transparant
Noorwegen	42,7	Relatief transparant
Nederland	39,9	Relatief transparant
Verenigd Koninkrijk	38,0	Minder transparant
Duitsland	25,6	Relatief transparant
Zweden	15,1	Niet transparant
België	13,9	Niet transparant
Denemarken	13,2	Niet transparant
Luxemburg	9,3	Niet transparant
Spanje	7,9	Niet transparant

5. Conclusie

De budgettaire verschillen tussen republieken en monarchieën zijn als volgt samen te vatten:

- het persoonlijk loon van presidenten is lager dan dat van monarchen;
- de transparantie verschilt tussen republieken en monarchieën en is in republieken formeel geregeld;
- in republieken bestaan hogere pensioenkosten aan oud-presidenten, al blijkt dat niet uit de cijfers;
- het bestaan van dotaties aan familieleden van het staatshoofd in sommige monarchieën wat de kosten verhoogt.

Het vergelijken van de kosten van staatshoofden in een republiek of een monarchie blijft moeilijk omdat de betekenis en de inhoud van de civiele lijst en de dotaties erg verschillend zijn en bovendien hun eigen institutionele en politieke geschiedenis hebben.

Herman Matthijs

* Gewoon Hoogleraar openbare financiën aan de Universiteit Gent en de Vrije Universiteit Brussel, en Lid van de Belgische Hoge Raad voor Financiën.

Betalingsgedrag van gemeentelijke budgethouders Zo snel mogelijk of niet eerder dan het moet ?

W.M.H. Grooten*

R.M. van der Burgh*

Samenvatting

Door nieuwe Europese regelgeving gelden er voor gemeenten sinds 16 maart 2013 nieuwe en strengere eisen ten aanzien van de overschrijding van betalingstermijnen. Uit eerder onderzoek bleek dat betalingsachterstanden bij gemeenten vaak werden veroorzaakt door de werkwijze van budgethouders. De auteurs hebben onderzocht of deze stelling klopt en daarbij vastgesteld dat er inderdaad sprake is van een causaal verband tussen de werkwijze van budgethouders en betalingsachterstanden.

Concreet zijn er uit het onderzoek tien omstandigheden aan het licht gekomen die debet zijn aan een vertraging van het betalingsproces. Deze komen echter niet allemaal uitsluitend voor rekening van de budgethouders, want ook politieke beslissingen en opvattingen over het gemeentelijke beleid, zijn vaak bepalend voor de snelheid waarmee een gemeente haar betalingsverplichtingen nakomt. Daarnaast is vastgesteld dat ook crediteuren zelf, bijvoorbeeld door fouten in hun eigen administratie, vaak betalingsachterstanden veroorzaken.

Trefwoorden: betalingsachterstanden, Richtlijn 2011/7/EU, betalingsgedrag gemeenten.

1. Inleiding

Op 5 oktober 2012 lanceerde de vice-voorzitter van de Europese Commissie, Antonio Tajani, in Rome een voorlichtingscampagne met als doel om alle 27 lidstaten te bewegen tot een spoedige omzetting van Richtlijn 2011/7/EU (hierna: de Richtlijn) in het nationale recht. De genoemde Richtlijn handelt over de bestrijding van betalingsachterstanden bij handelstransacties en moet in 2013 binnen de EU hét hulpmiddel worden om (te) late betalingen te bestrijden. De nieuwe regelgeving biedt de crediteur een aantal verschillende instrumenten aan om het laten ontstaan van betalingsachterstanden te ontmoedigen. Om te beginnen mag de crediteur aan een wanbetaler steeds een minimumvergoeding van € 40,- aan incassokosten in rekening brengen. Daarnaast heeft de crediteur het recht om over het uitstaande bedrag een wettelijke rente te berekenen van 8%. Voor overeenkomsten tussen ondernemingen onderling geldt in beginsel een betalingstermijn van maximaal 60 dagen. Betreft het een overeenkomst tussen een onderneming en een overheidsinstantie, dan geldt als uitgangspunt een betalingstermijn van maximaal 30 dagen. De campagne was vooral gericht op het informeren van het midden- en kleinbedrijf over de genoemde rechten die men aan de Richtlijn kan ontlenen en over de wijze waarop deze kunnen worden uitgeoefend (Persbericht, 2012). De start van de campagne kreeg in de Nederlandse media geen enkele aandacht. Dat mag opmerkelijk worden genoemd, want op 12 juli 2012 maakte de pers van *Financieel Dagblad* tot *Telegraaf* juist wel ruim baan voor het nieuws dat het betalingsgedrag van Nederlandse gemeenten nog steeds ver onder de maat scoort. Nederlandse gemeenten voldoen 22,5% van hun facturen niet op tijd (Dun & Bradstreet, 2012). De gemiddelde overschrijding van de betalingstermijn is daarbij in een jaar tijd wel van 10 naar 9 dagen gedaald. Bij het onderzoek, dat op verzoek van

MKB-Nederland werd uitgevoerd, werden circa 150.000 rekeningen aan gemeenten onder de loep genomen. Waar de onderzoekers geen aandacht aan schonken was de vraag naar de oorzaken van de geconstateerde overschrijdingen. Onderzoek van Grooten informeerde in 2012 juist wél expliciet naar de oorzaken. Uit dit onderzoek, gehouden onder de treasurers van 297 Nederlandse gemeenten, bleek dat betalingsachterstanden bij gemeenten werden veroorzaakt door zowel interne als externe factoren. Bij de interne oorzaken wezen de treasurers vooral naar de gemeentelijke budgethouders: facturen die hen ter accordering worden voorgelegd blijven te lang liggen en vooral daardoor komt de afgesproken betalingstermijn in het gedrang (Grooten, 2012, p. 301).

In het voorliggende onderzoek hebben wij ons primair de vraag gesteld waardoor schommelingen in de verwerkingstijden van facturen bij gemeenten teweeg worden gebracht. Aan deze hoofdvraag zijn drie deelvragen gekoppeld:

1. Worden de vertragingen in de betaling bij gemeenten inderdaad veroorzaakt door budgethouders?
2. Bij een bevestigend antwoord is vervolgens de vraag waardoor deze vertraging concreet wordt veroorzaakt?
3. Bij een ontkennend antwoord dient antwoord te komen op de vraag door wie en waardoor deze vertraging, volgens de budgethouders, dan wel wordt veroorzaakt.

Om op deze vragen een antwoord krijgen, hebben de auteurs bij negen verschillende gemeenten evenzoveel budgethouders geïnterviewd.

2. Literatuur

In de kern spitst zich de onderhavige problematiek toe op de vraag of bij gemeenten het management van specifieke financiële transacties, in casu het crediteurenbeheer, wel optimaal functioneert. Bij de beantwoording van deze vraag dient men te bedenken dat financieel beheer op gemeentelijk niveau als 'optimaal' wordt aangemerkt wanneer het vooral een risicomijdend karakter draagt (van Zessen, 1997, pp. 14-16). Dit laat onverlet dat van de overheid mag worden verwacht dat zij zich aan de vigerende wet- en regelgeving houdt en gemaakte afspraken met haar crediteuren nakomt. Sterker nog: juist van de overheid mag een crediteur verwachten dat deze haar rekeningen op tijd betaalt. Recent onderzoek door Van Lochem (2013, p. 15) toont echter aan dat de overheid zich juist weinig aantrekt van regels en procedures en met de nodige regelmaat de grenzen van het recht overschrijdt. In gelijke zin oordeelt ook Brenninkmeijer (2013, p. 7). Hij constateert dat verschillende overheden hun eigen gang gaan, ook daar waar het de omgang met betalingstermijnen betreft. Steeds meer tendeert de Nederlandse overheid naar een instrumentalisering van het recht (Foqué en 't Hart, 1990, p. 112). Bij het nemen van beslissingen kent de overheid in toenemende mate aan financieel-economische en politieke motieven een zwaarder gewicht toe dan aan juridische overwegingen. Of een overheid zich aan de geldende regelgeving houdt en (daardoor) haar rekeningen op tijd betaalt, heeft onder andere te maken met de cultuur die bij de lagere overheden heerst. De wijze waarop een financieel systeem in de praktijk wordt toegepast, is volgens Goddard (1991, pp. 119-120) ook afhankelijk van de bedrijfscultuur in de desbetreffende organisatie. Deze relatie wordt door hem aangeduid met de term 'Budget-Related Behaviour' (BRB). Hij baseerde zich op reeds eerder door Bruns en Waterhouse (1975, pp. 177-203) gehanteerde gedragsfactoren.

Het door Goddard gehanteerde begrip verwijst naar bestuurlijke activiteiten en interacties tussen managers die zich in een zekere frequentie tussen hen voordoen en die verband houden met het systeem van budgettaire controle. Het onderzoek toont een correlatie aan tussen de individuele ervaring van de bedrijfscultuur en de wijze waarop het BRB zich bij een manager manifesteert. Er kan pas sprake zijn van een goed functionerend financieel controlesysteem, wanneer dit past binnen de cultuur van de organisatie. Ook Flamholtz (1983, pp. 98-99), Markus en Pfeffer (1983, p. 303) kwamen in hun onderzoek tot de conclusie dat, zodra een financieel controlesysteem onverenigbaar is met de bedrijfscultuur, het op weerstand zal stuiten en als gevolg daarvan zal mislukken.

Een onderzoek van Williams, Macintosh en Moore (1990, pp. 221-246) toont aan dat het hierboven besproken BRB ook in de publieke sector geen onbekend verschijnsel is. Bij overheidsinstanties zoals een gemeente is daarnaast sprake van een duidelijke principaal-agent problematiek waarbij de operationele werkzaamheden van financiële controle zijn opgedragen aan een budgethouder (de agent), maar de politieke verantwoordelijkheid voor diens genomen besluiten ligt bij een wethouder (de principaal). Inherent aan de genoemde problematiek is dat de agent in de regel een informatievoorsprong heeft ten opzichte van zijn principaal. Uit onderzoek van Borge, Falch en Tovmo (2007, pp. 475-495) blijkt dat deze relatie vaak wordt gekenmerkt door een botsing van belangen waarbij de aandacht van de agent vaak uitgaat naar tal van niet-productieve activiteiten, door de onderzoekers aangeduid als 'slack'. Deze budgettaire slack werkt een hoge mate van inefficiëntie in de hand. Om het tijt te keren zal de principaal/wethouder het initiatief moeten nemen en een actievere rol moeten spelen in het hele financiële traject. Volgens Falch zou dat kunnen worden bereikt door het stellen van duidelijke doelen en het opleggen van targets (Falch, 2001, pp. 75-99).

3. Methodologie

Het onderzoek vond plaats tussen september 2012 en januari 2013 waarbij semigestructureerde interviews in negen gemeenten zijn afgenomen. De keuze om de interviews bij juist deze gemeenten te houden, werd ingegeven door het feit dat deze gemeenten reeds hadden deelgenomen aan het eerdere onderzoek (Grooten, 2012, pp. 295-303). Aangezien wij door het vorige onderzoek in contact waren gekomen met diverse treasurers, hebben wij hen opnieuw benaderd met het verzoek om voor ons een aantal budgethouders te selecteren. Op basis van deze selectie is het contact met de betreffende budgethouders tot stand gekomen. De steekproef heeft zich tot negen gemeenten beperkt aangezien wij constateerden dat de variëteit aan antwoorden op onze vragen op den duur afnam en wij ter beantwoording van de onderzoeksvragen voldoende informatie hadden verzameld. In de voorbereiding op de interviews hebben we de data van de gemeenten uit het eerdere onderzoek van Grooten (2012, pp. 295-303) geraadpleegd. Daarbij hebben we specifiek gekeken naar het beleid van de formele betalingstermijn (FoBt), de feitelijke betalingstermijn (FeBt), het percentage van het totaal aantal facturen dat binnen de FoBt is voldaan en de vraag wie volgens de gemeente vooral verantwoordelijk is voor vertragingen bij het betalen van facturen.

Per onderwerp hanteerden wij één standaard beginvraag, waarna wij, al naar gelang het gegeven antwoord, aanvullende vragen stelden en/of aanwijzingen gaven (Emans, 2002, p. 62). Ten eerste wilden we weten hoeveel tijd budgethouders dagelijks kwijt zijn aan het accorderen van aan hen voorgelegde facturen. Hiermee kregen we een

indicatie van de mate waarin er door budgethouders (in tijd) aandacht wordt geschonken aan dit onderdeel van hun werk. Tevens hoopten we hiermee een beeld te krijgen van de complexiteit van het accorderen van facturen. De tweede vraag luidde: 'Wat zorgt er bij uw afdeling voor dat de ene factuur sneller wordt afgehandeld dan de andere factuur?'. Deze open vraag staat in direct verband met de hoofdvraag omdat het antwoord een indicatie geeft voor de oorzaak van de schommelingen. Ook wordt deelvraag 1 hiermee beantwoord, want als verklaring voor de vertraging kan de budgethouder ook een oorzaak noemen die buiten de ambtelijke organisatie ligt. De derde vraag was: 'Speelt de personele capaciteit een rol bij de vraag of een factuur snel of minder snel wordt afgehandeld'. Daarmee reikten wij zelf één van de mogelijke oorzaken aan en noopte het de budgethouder tot extra reflectie ten aanzien van de verwerkingstijden van facturen. Tenslotte vroegen wij of er bij de desbetreffende gemeente targets waren waaraan de budgethouder zich moest houden bij de afhandeling van de facturen. Met deze laatste vraag wilden wij verifiëren of er bij de gemeenten reeds rekening werd gehouden met de nieuwe Europese Richtlijn die immers spreekt van een termijn van maximaal 30 dagen waarbinnen een factuur door een gemeente moet zijn betaald.

Alle gesprekken werden opgenomen en daarnaast werd door een van de auteurs aantekeningen gemaakt. Gemiddeld duurde elk interview één uur en elk interview werd in zijn geheel uitgeschreven. Vervolgens werden alle oorzaken op basis van de kernantwoorden gecategoriseerd. Tenslotte is het geheel in een schriftelijke verslaglegging verwerkt (Cruz, Major, Scapens, 2009, pp. 91-117).

4. Resultaten

Op basis van de negen interviews kunnen meerdere oorzaken worden onderscheiden die ervoor zorgden dat de FoBt wordt overschreden. Concreet gaat het om de volgende tien oorzaken waarbij de volgorde is bepaald door de frequentie waarmee een oorzaak werd genoemd.

a. De beleidsvrijheid van budgethouders

Wij hebben geconstateerd dat het bij de meeste gemeenten beleid is om budgethouders zelf te laten bepalen wanneer ze de werkzaamheden verrichten die samenhangen met het beoordelen en fiatteren van facturen. De enige randvoorwaarde waarmee de budgethouder dient rekening te houden is dat hij binnen de FoBt blijft. Budgethouders kunnen er in de meeste gevallen voor kiezen om een factuur pas na drie weken te behandelen. In de praktijk blijkt dat de meeste budgethouders één keer per week vijftien minuten tot een half uur bezig zijn met het fiatteren van facturen. Een eenduidig beleid over de tijd die het fiatteren in beslag mag nemen, is in de meeste gevallen niet aanwezig.

b. Andere prioriteiten

Budgethouders kunnen in hoge mate zelf bepalen waar zij primair hun aandacht op vestigen en zij mogen zelf bepalen waar hun prioriteiten liggen. Daarnaast worden zij weinig tot niet afgerekend op het overschrijden van een betalingstermijn. Mocht blijken dat bij een budgethouder structureel de FoBt wordt overschreden dan zal dit hooguit een agendapunt worden tijdens het eerstvolgende functioneringsgesprek. Indien een factuur te laat wordt betaald en het wordt opgemerkt, moet een budgethouder wel vaak

aan zijn directe leidinggevende verantwoording afleggen. Kan de budgethouder zijn keuze om niet binnen de gestelde FoBt de factuur te voldoen beargumenteren, dan is de zaak daarmee afgedaan.

c. Geleverde prestatie is niet in orde

In dat geval wordt er door gemeenten in de regel helemaal niet betaald. Ook komt het voor dat de geleverde prestatie nog niet is verricht, maar de crediteur de factuur wel al aan de gemeente heeft doen toekomen. De gemeente parkeert een dergelijke factuur dan net zolang totdat de geleverde dienst wel is geleverd.

d. Factuur voldoet niet aan administratieve eisen

Het kan zijn dat er een onjuist bedrag op de factuur staat of dat de factuur niet is voorzien van een factuurnummer, of de factuur voldoet niet aan de eisen die de gemeente aan een factuur stelt. Ingeval de factuur niet in orde is, stuurt de budgethouder de desbetreffende factuur vaak terug met een bericht over de onjuistheid. Indien de crediteur op zijn beurt niets van zich laat horen, dan zorgt dit voor een vertraging. In dit verband kan ook worden genoemd dat crediteuren hun factuur vaak ter attentie van de verkeerde budgethouder sturen. In dat geval kan het veel tijd kosten alvorens de factuur bij de juiste budgethouder arriveert.

Blijkt een factuur een of meer omissies te vertonen, dan hoeft dit nog niet automatisch tot een overschrijding van de FoBt te leiden. Dit hangt in hoge mate af van de vraag of de budgethouder bereidheid is de crediteur op de hoogte te stellen van het geconstateerde probleem. Sommige budgethouders wachten totdat een crediteur contact met hen opneemt, terwijl andere budgethouders zelf contact leggen met de crediteur.

e. Betalingsbeleid: als het kan of als het moet?

Zodra een budgethouder zijn fiat heeft gegeven aan een factuur, is het nog maar de vraag op welk moment de gemeente overgaat tot daadwerkelijke betaling van die factuur. Er zijn gemeenten die de factuur meteen betaalbaar stellen zodra deze is voorzien van het fiat van de budgethouder. Er zijn echter ook gemeenten die pas tot betaling van de factuur overgaan nadat de betalingstermijn die de crediteur hanteert (de FoBt), voorbij is. Stel dat het 11 dagen duurt alvorens een budgethouder zijn toestemming geeft tot betaling van een factuur. Met de crediteur is een betalingstermijn afgesproken van maximaal 30 dagen. In dat geval betalen sommige gemeenten reeds na 11 dagen, terwijl andere gemeenten nog 19 dagen wachten met voldoening van deze factuur en pas aan het eind van de betalingstermijn van - in dit geval 30 dagen - tot betaling overgaan. De ene gemeente betaalt dus zo snel als voor hen mogelijk is, terwijl de andere gemeenten wachten totdat ze verplicht zijn te betalen.

f. De complexiteit van de factuur

Niet alle facturen hebben eenzelfde mate van complexiteit. Dit hangt samen met de aard van de opdracht waarop de factuur betrekking heeft. In de regel gaat het daarbij om hogere bedragen, waarbij in de regel een extra controle wordt toegepast alvorens de factuur betaalbaar wordt gesteld. Complexe facturen vragen om de bovenstaande redenen meer tijd, waardoor het regelmatig voorkomt dat de FoBt wordt overschreden.

g. Personele capaciteit

Vanwege het aantal facturen dat moet worden verwerkt kent elke gemeente 'piektijden'. Zodra daarvan sprake is, zal het langer duren alvorens een factuur wordt gefiatteerd. Dit is vooral een probleem indien bepaalde zaken met betrekking tot een factuur door één bepaalde persoon moeten worden uitgezocht.

h. Onduidelijkheden omtrent vervanging

Vaak kent een gemeente wel een vervangingsregeling omtrent de vervanging van personeel bij ziekte, vakantie enz., maar treedt die pas na een aantal weken in werking. Deze oorzaak werd niet aangegeven als één van de meest voorkomende oorzaken, maar ze zorgde wel voor vertragingen.

i. Consensus omtrent de begindatum van de betalingstermijn

Bij deze oorzaak gaat het om de vraag welke datum als ijkpunt geldt om te bepalen of een betaling als 'niet op tijd' kan worden aangemerkt. Is dat de op de factuur vermelde factuurdatum of is dat de datum van binnenkomst bij de gemeente? Dit is soms een oorzaak voor vertraging van hooguit een paar dagen.

j. Politieke invloed

In sommige gevallen heeft de gemeentelijke politiek ook een zekere mate van invloed op het betalingsbeleid. Soms besluit de gemeenteraad dat een gemeente het goede voorbeeld hoort te geven. Dit is overigens geen oorzaak van te laat betalen! De raad zou ook de keuze kunnen maken pas op het laatste moment een factuur te voldoen.

De genoemde redenen hoeven niet afzonderlijk voor vertraging te zorgen. Vaak is er sprake van een combinatie van meerdere redenen zoals bijvoorbeeld een complexe factuur en de afwezigheid van de eerst verantwoordelijke budgethouder terwijl geen goede vervangingsregeling is afgesproken.

Bovenstaande opsomming maakt duidelijk dat de oorzaken voor de betalingsvertraging zowel bij budgethouders als bij crediteuren liggen, maar ook soms bij beiden. In de praktijk blijkt echter dat 'de gemeente' in dit verband niet automatisch een synoniem is voor 'de budgethouder'. Een aantal oorzaken is terug te voeren op gemeentelijke keuzes waar de budgethouder als persoon geen enkele invloed op heeft.

In tabel 1 hebben we deze verdeling inzichtelijk gemaakt.

Tabel 1. Classificatie van oorzaken van schommelingen in verwerkingstijden van facturen.

<i>Bij wie ligt welke oorzaak van een schommeling in de verwerkingstijden van facturen?</i>			
<i>Uitsluitend gemeente: niet budgethouder</i>	<i>Uitsluitend gemeente: budgethouder</i>	<i>Gemeente en crediteur</i>	<i>Crediteur</i>
Politieke invloed	De complexiteit van de factuur	Consensus omtrent de begindatum van de betalingstermijn	Geleverde prestatie niet in orde
Personele capaciteit	De beleidsvrijheid van budgethouders		Factuur voldoet niet aan administratieve eisen
Betalingsbeleid: als het kan of als het moet? Onduidelijkheden omtrent vervanging	Andere prioriteiten		

5. Conclusie

Hoewel er meerdere oorzaken voor de vertragingen in de betalingen zijn aan te wijzen, mag worden geconcludeerd dat de twee meest voorkomende uitsluitend voor rekening van de budgethouders komen. Daarnaast komen twee van de tien oorzaken voor rekening komen van de crediteur. Het gaat daarbij op de eerste plaats om de situatie dat de geleverde prestatie van de crediteur niet conform de onderliggende overeenkomst met de gemeente is uitgevoerd. Dat de budgethouder niet wenst te betalen voor een prestatie die niet, niet goed of niet compleet is geleverd, is een verdedigbaar standpunt. In het tweede geval gaat het erom dat een factuur niet aan de administratieve eisen voldoet die de gemeente daaraan stelt. Ook in deze zijn wij van mening dat de budgethouder geen verwijt kan treffen. Daarbij ligt het wel op de weg van de budgethouder om de crediteur vooraf op de hoogte te stellen van de eisen die een gemeente aan facturen stelt en dat deze eisen niet onredelijk mogen zijn. Op deze plek willen wij er ook op wijzen dat op basis van onze bevindingen het terugdringen van betalingsachterstanden bij gemeenten voor een aanzienlijk deel wordt bepaald door de grondhouding van de budgethouders ten aanzien van deze problematiek. Zijn zij doordrongen van de noodzaak om facturen zo snel mogelijk te voldoen en tonen zij een ondernemersgerichte attitude? Wanneer deze vraag bevestigend kan worden beantwoord, is daarmee een belangrijke eerste horde genomen. Missen zij daarentegen de overtuiging dat een tijdige afhandeling van facturen voor ondernemers van levensbelang is, dan zal elke vorm van regelgeving haar doel voorbij schieten.

Deze houding komt vooral naar voren in de situatie waarbij de geleverde prestatie van de crediteur niet conform de onderliggende overeenkomst met de gemeente is uitgevoerd. Wij zagen dat de ene groep van budgethouders dan een proactieve houding aanneemt en vooral het probleem snel wil oplossen, terwijl de andere groep het probleem liet voortduren en een afwachtende houding aannam.

In de praktijk blijkt dat een aantal oorzaken duidelijk terug te voeren is op keuzes waar de budgethouder als persoon geen enkele invloed op heeft. In dit verband wijzen wij op zaken als politiek beleid, personele capaciteit, het betalingsbeleid (als het kan of als het moet?) en onduidelijkheden over de vervangingsregeling van personeel. Daarnaast zijn

er echter ook oorzaken waarop de budgethouder op basis van zijn beleidsvrijheid een grote invloed heeft. Oorzaken die samenhangen met de tijd die de budgethouder bereid is te besteden aan de afhandeling van complexe facturen en de vraag wat exact als de begindatum van de betalingstermijn van een factuur moet worden gezien, kunnen als voorbeeld worden aangemerkt. Deze conclusie wordt ondersteund door het onderzoek van Brenninkmeijer (2013, p. 7), die constateert dat verschillende overheden allemaal hun eigen gang gaan op (onder andere) het gebied van betalingstermijnen. Bij alle gemeenten die wij hebben onderzocht, is het beleid dat budgethouders zelf mogen bepalen wanneer ze de werkzaamheden verrichten, zolang ze de facturen maar binnen de FoBt afdoen. Daarnaast bleek dat budgethouders vaak andere prioriteiten hebben dan het tijdig voldoen van facturen. Bij de meeste geïnterviewde gemeenten bestaan geen directe sancties voor budgethouders indien een factuur na de formele betalingstermijn betaalbaar wordt gesteld. Zij worden primair beoordeeld op het overschrijden van een budget. Er bestaan wel indirecte sancties: zou blijken dat een budgethouder structureel te laat betaalt zonder dat hij/zij daar een goede reden voor heeft, dan zal dit hooguit een agendapunt worden bij het eerstvolgende functioneringsgesprek.

Slecht betalende gemeenten vormen voor belangenorganisatie MKB-Nederland een haast onuitputtelijke bron van frustratie. Dit onderzoek toont echter aan dat het probleem voor een deel mede wordt veroorzaakt door de eigen achterban. Een verbetering van de factureringsdiscipline bij MKB'ers zal de betalingen door gemeenten ongetwijfeld in een hogere versnelling zetten. Wanneer MKB-Nederland haar leden zou kunnen mobiliseren om actief mee te werken aan een meer professioneel factureringsgedrag, zouden zij daarmee zelf een substantiële bijdrage kunnen leveren aan het terugdringen van de betalingsachterstanden. Daarnaast moet de overheid zich realiseren dat de huidige economische situatie meer van haar eist dan enkel het tot stand brengen van nog meer regelgeving. Betalingsachterstanden kunnen naar ons oordeel niet worden teruggedrongen door weer een Europese Richtlijn, maar wel door het ontwikkelen van een collectief besef dat een tijdige betaling van facturen geen gunst is, maar een must. Wellicht dat de Vereniging Nederlandse Gemeenten, als tegenhanger van MKB-Nederland, in dit verband het nodige zendingswerk zou kunnen verrichten door haar leden te doordringen van de noodzaak niet alleen tijdig, maar vooral zo snel mogelijk te betalen.

W.M.H. Grooten

R.M. van der Burgh

*Wetenschappelijk medewerker Rijks Universiteit Groningen.

Literatuur

Borge, L.E., T. Falch, en P. Tovmo(2008), Public sector efficiency: the roles of political and budgetary institutions, fiscal capacity, and democratic participation, *Public Choice* 136, p. 475-495.

Brenninkmeijer, A.F.M. (2013), *In het krijt bij de overheid: verstandig invorderen met oog voor maatschappelijke kosten*, Rapportnummer: 2013/003, p. 7.

- Bruns, W.J., en J.H. Waterhouse(1975), Budgetary control and organization structure, *Journal of Accounting Research*,13, p. 177-203.
- Cruz, I., Major, M., en Scapens, R.W. (2009),Institutionalization and practice variation in the management control of a global/local setting, *Accounting, Auditing, & Accountability Journal* 22(1), pp.91 – 117.
- Dun & Bradstreet (2012), *Gemeenten betalen bijna kwart facturen nog steeds te laat*, <http://www.mkb.nl/index.php?pageID=4&messageID=7699>.
- Emans, B.J.M.(2002),*Interviewen, theorie, techniek, training*, Groningen: Stenfert Kroese. Vierde, geheel herziene druk.
- Falch, T., Collective bargaining in the public sector and the role of budget determination, *European Journal of Political Economy* (2001), 17, p. 75-99.
- Flamholtz, E.G.(1983), Accounting, budgeting and controlsystems in their organisational context: theoretical en empirical perspectives.*Accounting, Organisations and Society* 8, p. 153-169.
- Foqué, R., en A.C. 't Hart (1990), *Instrumentaliteit en rechtsbescherming. Grondslagen van een strafrechtelijke waardendiscussie*, Arnhem, Gouda Quint,.
- Goddard, A. (1997), Organisational culture and budgetary control in a UK local Government Oranisation, *Accounting and Business Research* 27, p. 111-123.
- Grooten, W.M.H. (2012), Oorzaken van betalingsachterstanden bij Nederlandse gemeenten in 2009 en 2010, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie* 7/8.
- Lochem, P.J.P.M., van (2013),*Rechtsrelativering, een verkenning op het terrein van het overheidshandelen*, diss. Den Haag, Boom Juridische Uitgevers,.
- Markus, M.L., en J. Pfeffer(1983), Power and the design and implementation of accounting and controlsystems , *Accounting, Organisations and Society* 8, p. 205-218.
- Persbericht, *Faillissementen voorkomen door bestrijding van betalingsachterstanden*. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1071_nl.htm, 2012.
- Van Zessen, T.L.(1997),Treasurymanagement: managen van geldstromen, *B&G* september, p. 14-16.
- Williams, J.J., N. Macintosh en J.C. Moore(1990), Budget related behaviour in public sector organizations, *Accounting, Organisations and Society* Vol. 15, no. 3, p. 221-246.